

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HERALDISK TIDSSKRIFT

Charles M. Hansen: Hjort og slange i våbenet	305
C. G. U. Scheffer: S:t Barthélemy En korall i svenska kronans besittning	312
Geoffrey Weston: Heraldik på spillekort	314
Rutger Croneborg: Något om heraldiska former, symboler och attribut i svenska adelsvapen under gusta- vianska tiden samt århundradet efter 1809	321
Per Hougaard: Fortidsdyrkelse og nationalkamp i nogle danske våbener	334
Heraldica varia	341
Heraldisk litteratur siden sidst	343
Sven Tito Achen: Finsk heraldik i nutiden	351

Bind 4, nr. 37
Marts 1978

Hjort og slange i Våbenet

af Charles M. Hansen

I FLERE kirker i Sønderjylland ses et ejendommeligt våben: i sølv forparten af en rød hjort med en slange i munden. Det er våbenet for slægten fra Hajstrupgård i Bylderup sogn. Slægtens overhoveder var — man kan næsten sige arvelige — herredsfogeder i Slogs Herred gennem 1500- og 1600-tallene (fig. 1).

Våbenet har interesse ikke alene på grund af den usædvanlige figurkomposition, men også fordi variationer af det har været brugt af forskellige grene af slægten.

Den tidligst kendte fremstilling af våbenet sidder på lydhimlen over Bylderup kirkes prædikestol. Dette våben blev efter alt at dømme antaget af Hans Nissen før hans død i 1574. Det sidder sammen med hans hustru Marines våben, tre trekløvere på en stilk. Hun var datter af rådmænd i Tønder Peter Redlefsen.

På selve prædikestolen er der våbener for hertug Adolf og hans hustru Kristine af Hessen. Såvel lydhimmel som prædikestol er fra 1585 og blev formentlig skænket kirken af Hans's enke og børn.

Hans Nissen var søn af herredsfogeden Nis Henriksen (1478—1554), som støttede Frederik I mod Christian II på Urnehoved ting i 1523 og mod flertallet af de lokale bønder. Han måtte flygte for livet i en regn af pile, hvoraf flere gennemhullede hans kappe.

1. Hajstrupgård-slægtens våben. Her for herredsløged i Slogs, Hans Nissen (d. 1681). På døbefonten fra 1710 i Bylderup kirke.

2. Nis Henriksens segl fra 1547. Solvig godsarkiv på Rigsarkivet i København.

Dennes far igen var Henrik Petersen, der nævnes i Løgumklosters optegnelser for årene 1470 og 1500 og som figurerer på en mindetavle i Bylderup kirke som søn af Peter Petersen, der erhvervede Hajstrupgård.

Carl Langholz (se litteraturlisten) formoder, at Henrik Petersen var søn af den Peter Tortsen, som i 1453 fik frihedsbrev på en gård i Hajstrup af hertug Adolf af Slesvig.

Hans Staack (se litteraturlisten) mener, at Nis Henriksen må have fået et privilegiebrev på sin gård i lighed med det Jes Thomsen fra Kollund (stamfader til Boysen-familien) fik i 1488, som også tildelte våben. Dette er næppe sandsynligt, idet de foreliggende kendsgerninger er, at Nis Henriksen kun brugte bomærke. Hans segl ses på et dokument af 16. marts 1547. Det viser et andreas kors (fig. 2). Hans gravsten, der nu er sat op ad muren i Bylderup kirke, bærer også andreas-korset i et skjold. Havde Nis Henriksen fået brev på våbenet med hjorten og slangen, måtte man forvente, at det også var i hans segl eller i det mindste på hans gravsten.

En gren af slægten, der nedstammede fra Nis Henriksens ældste søn Hinrich Nissen (ca. 1518—1562) borgmester i Tønder, førte våbenet uden slangen (fig. 3). Dette våben førtes af David Heinrichs (1596—

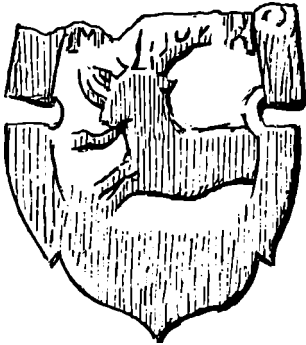
1648) borgmester i Lüneburg, søn af Nicolaus Heinrichs, som var flyttet til Lüneburg, og sønnesøn af Hinrich Nissen. David Heinrichs, hvis mandslinie uddøde med hans sønner, synes at have været anset som adelig. Han var gift med Anna Maria von Lüneburg, en uægte datter af hertug August af Braunschweig-Lüneburg (d. 1636).

Våbenet for Hans Nissens søn Nis Hansen (1558—1616) er malet på et epitafium og førnævnte mindetavle i Bylderup kirke. I epitafiet, som er fra omkring 1618, indgår et maleri af Nis Hansen, hans hustru og deres seks sønner og seks døtre. Her ses også våbenet for hustruen Anna, datter af herredsfoged i Strukstrup herred Erich Clementsen fra Farenstedgård. Det er en bugtet egegren med fire blade og tre agern.

Mindetavlen er fra 1619. Den viser også ægteparrets våbener, men tillige har vi her Hejstrupgård-slægtens stamrække tilbage til Peter Petersen og Clementsen-slægtens stamrække tilbage til Clement Erichsen herredsfoged i Strukstrup herred fra 1477

3. David Heinrichs' våben fra J. H. Büttners genealogi.

4. Marine Hansdatters våben på gravsten i Arrild kirke.

til sin død i 1542. Han var ligesom Nis Henriksen tilhænger af Frederik I mod Christian II.

I Arrild kirke finder vi Hajstrupgård-våbenet på en gravsten for Marine Hansdatter. Hun var søster til Nis Hansen og gift med Hans Outzen (1566—1609) fra Roost, herredsfoged i Nørre Rangstrup herred. Medens Hans Outzens våben, en okse, er for nedslidt til mere at kunne skelnes, er Marines ganske tydeligt. Det viser forparten af hjorten med slangen i munden (fig. 4).

En anden søster til Nis Hansen, Anne, giftede sig med Jesper Pedersen, som var rådmand i Tønder. De havde en datter Mette, som blev gift med Hans Andersen (1580—1651) herredsfoged og ridefoged i Hvidding herred og ejer af Havervadgård. Deres gravsten i Brøns kirke viser parrets våbener. Hans våben er delt med en halv lilje i første felt og to roser i andet. Hendes våben er forparten af en hjort med en slange i munden — altså hendes mødrene slægtsvåben (fig. 5).

En broder til Nis Hansen, Carsten Hansen, der var flyttet til Aventoft nu lige syd for den dansk-tyske græn-

se, blev stamfader til en stor efterslægt med navnene Carstensen, Dethlefsen og Friis. Hans søn Dethlef Carstensens (1597—1645) våben, som ses på alterstagerne i Aventoft kirke, er her gengivet efter Goslar Carstens bog om nordfrisiske våbener (fig. 6). Det bemærkes, at hjorten med slangen i munden kommer springende ud fra en trægruppe. Dette våben er til tider fejlagtigt tillagt Nis Henriksen.

I Aventoft kirke er der også et epitafium med portrætter af Dethlef Carstensens datter Magdalene (1623—1684) og hendes første mand Johann Preuss borgmester i Tønder (d. 1674). Begges våbener er gengivet på epitafiet. Preuss-våbenet er tværdelt.

5. Herredsfoged Hans Andersen og hustru Mette Jespersdatters gravsten i Brøns kirke. Gengivet efter F. C. Sommer, Slægten Astrup fra Astrupgaard.

6. Våben for Carstensen-grenen af Hajstrupgård-slægten. Gengivet efter Carstens bog om nordfrisiske våbener.

I øverste felt, som er sølv, er der en rød rose. Om andet felt eventuelt også har vist en rose kan ikke siges med sikkerhed. I Magdalenes våben springer hjorten ud fra trægruppen (fig. 7).

Dette våben førtes også af Magdalenes søster Ingeborg, der blev gift med borgmester i Tønder Hinrich von Hatten (d. 1679). Hans far Heinrich von Hatten var blevet adlet af kejser Ferdinand II i 1635, og hans broder Bendix von Hatten fik naturalisationsbrev som dansk adelsmand i 1671. Hinrich von Hattens våben, i sølv en blå strøm mellem tre guld stjerner, ses på lydhimlen over prædikestolen i Tønder kirke mellem våbenerne for hans første hustru Dorothea Preuss og hans anden, Ingeborg Dethlefsdatter. Som det ses i dag, er den halve hjort, slangen og trægruppen i Ingeborgs våben guld i blå felt.

Dethlef Carstensens søster Catharina (1600—1688) blev gift med rådmann i Åbenrå Peter Andersen. Nogle af deres efterkommere førte en variation af Carstensen-våbenet. Catharinas søn major Detlev Andersen førte således en hjort, som springer ud fra en trægruppe, men med en ring i munden i stedet for slangen. Hans hjelm-

tegn er helt forskelligt fra Hajstrupgård-slægtens og Carstensen-grenens. Det er en væbnet arm som holder en ring (fig. 8).

Anna Cathrine Hagens (1659—1691), datter af major Detlev Andersens ældre broder, førte et delt våben med den halve hjort uden ring eller slange i munden i første felt og et træ i andet felt. Hendes hjelmtegn minder om Detlev Andersens; det er to væbnede arme holdende en ring. Hun var storkansleren greve Conrad Reventlows (1644—1708) elskerinde, og deres børn adledes med navnet Revenfeld i 1695. De tildeltes et våben, der imidlertid ikke har nogen relation hverken til det mødrene eller det fædrene våben. Frederik Rostgaards papirer om hans egen og hans hustrus slægter (hun var en Revenfeld) omfatter en tegning af Anna Cathrine Hagens våben (fig. 9).

Carl Langholz er inde på, at slægten Castenskiold må formodes at nedstamme fra Detlef Carstensen. Han bemærker navneligheden, fælles gudfædre og ens våbenfigurer. Da Johan Laurentz Carstens blev adlet i 1745 med navnet Castenskiold, fik han en

7. Våbener for Johann Preuss og hustru Magdalene malet på epitafium i Aventoft kirke.

8. Major Detlev Andersens våben.
Gengivet efter J. C. W. og K. Hirsch,
Danske og Norske Officerer 1648–1814
bind I, 1, side 83.

springende hjort og en trægruppe i første felt af sit adelsvåben (fig. 10).

Tilbage til hovedlinien af Hajstrupgård-slægten. Nis Hansens søn Hans Nissen (d. 1645), herredsfoged i Slogs herred, forøgede slægtens besiddelser ved at købe naboejendommen Store Tønde, der tidligere havde været i Rosenkrantz'ernes og Gjordsen-slægtens eje. Han forpagtede også Grøngård, som en gang havde været jagtgård for hertug Hans den Ældre. Selv opnåede Hans Nissen jagtretten i hele Slogs herred ved hertug Frederik III's brev underskrevet på Gottorp i 1638.

Hans Nissen giftede sig med Mette Nisdatter, og hans søster Anna blev gift med Mettes broder Lorentz Nissen, børn af herredsfoged i Vis herred Nis Asmussen fra Oldemorstoft (d. c. 1625). Tilfældigvis lignede Lorentz Nissens våben Carstensen-våbenet. Flensborg historikeren Jonas Hoyer skriver i 1628, at våbenet blev antaget af det første kendte medlem af slægten fra Oldemorstoft Henrik Lorentzen, som fik frihedsbrev af kong Hans i 1484 (som anført i Skandinavisk Vapenrulla nr. 198/1975), og

som var jæger hos Hartvig Rantzau på Schönevide (samme våben er også gengivet i HT 28 p. 357). Selv om våbenet måske ikke kan føres så langt tilbage, står det fast, at traditionen om dette våbens oprindelse var kendt før ægteskaberne med Hajstrupgård-slægten, og det udelukker således, at Oldemorstoft-våbenet er opstået i disse ægteskabsforbindelser. En efterkommer af Nis Asmussen, Herman Lorentz Nissen blev adlet i 1710. I hjerteskjoldet i hans firdelte adelsvåben og som hjelmtegn førte han et naturligt farvet (brunt) hjortehoved, således som omtalt i den i 1977 udkomne »Vaaben-Konsten« (en gengivelse af et manuskript fra ca. 1730).

To af Hans Nissens andre søstre giftede sig ind i gamle sønderjyske slægter. Margaretha blev gift med Richard Bennich af herredsfogedslægten fra Rinkenæs, der dog næppe som angivet i *Danske Adelsvåbener* var blevet adlet i 1488. Dorothea giftede sig med Andreas von Andersen, hvis slægt havde fået adelsbrev i 1452.

9. Anna Cathrine Hagens våben.
Fra Frederik Rostgaards papirer,
Langebeks excerpter 184 a, 6,
Det kongelige Bibliotek i København.

10. Castenskiold-våbenet. Gengivet efter Sven Tito Achen, *Danske adelsvåbener*, København 1973. Side 519.

Hans Nissens ældste søn Nissenius Nissen (1624—1705) frasagde sig arveretten til Hajstrupgård for at studere teologi. Gården gik til den anden søn Hans Nissen (1626—1681). Som sine forfædre var han herredsfoged i Slogs herred. Hans og hans hustrus våbener ses på døbefonten i Bylderup kirke (fig. 1). Hun hed Dorothea (d. 1722) og var datter af herredsfoged i Nørre Gøs herred Johann Striedebeck.

Tidligere kunne man også se Hajstrupgård-våbenet i den nærliggende Burkal kirke på Detlev Nissens stolestade. Han var en yngre broder til Hans Nissen og ejede Lydersholm i Burkal sogn.

Hans Nissens sønner døde ugifte og i 1744 solgte hans datter Hajstrupgård.

En hjort med en slange i munden er en sjælden figurkomposition, men ikke enestående. Hjelmtegnene for de skotske familier Cart, Caw og Finlayson er, som det ses i Fairbairn's *Book of Crests*, et hjortehoved med en slange i munden (fig. 11). I Sven Tito Achens *Danske Adelsvåbener*

findes våbener af lignende art. Uradelsslægten Hesleholm fra Skåne førte et halvt dyr med et blad i munden og von Walterstorff fra Niederlausitz førte i rødt en hvid stork med en snog i næbbet, næsten som den svenske adelige slægt Stårks våben.

Oprindelsen til dette særprægede motiv skal søges meget langt tilbage i tiden. Allerede i Josephus' Jødernes historie 2. bog kapitel X fortælles det, at da en hær ledet af Moses var plaget af slanger, sendte han Ibis-fugle imod dem; »de fangede og slugte slangerne, som hjorte gør det«. Dette citat skal muligvis sammenholdes med beretningen i fjerde Mosebog kapitel 21, vers 4—9, kobberslangen?

Hjortens fjendtlige holdning mod slangen var også et populært tema i de middelalderlige »bestiarier«. Det kan spores tilbage til det andet århundredes græske naturhistorie »Physiologus«. En version af temaet går ud på, at hjorten sluger slangen og drikker derefter vand for at modvirke slangegiften. Fortællingen havde også religiøs betydning og blev sammenkædet med den gammeltestamentlige passage i salme 42: »Som hjorten skrider efter rindende vand, således skrider min sjæl efter dig, o Gud«.

11. »Crests« for Cart, Caw og Finlayson. Gengivet efter Fairbairn's *Book of Crests* 1767 (revised 1905), tavle 54.

Middelalderlige skribenter anlagde også et nytestamentligt syn på fortællingen og mente i den at se et billede på den medfødte synd — slangegiften, der vaskes bort af dåbsvandet. Tidens bogkunstnere illu- minerede ofte deres manuskripter med en scene, hvor hjorten snapper slan- gen (fig. 12).

★

Et sjældent våbenmotiv i flere va- rianter og med rod i bibelske tekster i en sønderjysk slægtskreds i under- kanten af de adeliges lag på renais- sancetiden.

Litteraturliste

Johan Henrico Büttner, *Genealogiæ oder Stam- und Geschlecht-Register der vornehmsten Lüneburgischen Adelichen Patri- cien-Geschlechter*, Lüneburg, 1704.

Goslar Carstens, *Wappen und Wappen- marken in Nordfriesland*, Husum, 1956, p. 61, 167.

G. Friis, *Herredsfoged Nis Henriksen paa Haistrupgaard og hans slægt*. Sønderjyd- ske Aarbøger, 1891, pp. 215–243.

Carl Langholz, *Ahnetavle for Hans Hein- rich Jessen og Helene Clausen, f. Jessen*. Nybøl og Aarslev Mølle, Hjordkær sogn, 1952.

Hans Staack, *Nachkommen des auf Hai- struphof erbgeessenen Hardsvogts Nis Hin- richsen*, in *Schriften der heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nordschleswig* (Apenrade), Heft 13, 1966, pp. 59–116.

12. En hjort som snapper en slange og en anden, der drikker vand. Kopi efter middelalderlig illumination. Florence McCulloch, *Medieval Latin and French Bestiaries*, 1960.

S:t Barthélemy

En korall i svenska kronans besittning

av C. G. U. Scheffer

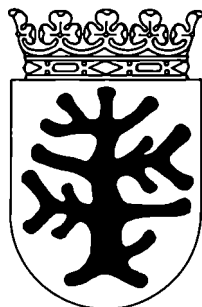
ÅR 1978 har ett sekel förflutit sedan ön S:t Barthélemy återköptes av Frankrike efter att ha varit i Sveriges besittning sedan 1784, då Gustav III förvärvade ön. Minnet härav har inte lämnats obeaktat. Under de jubileumsdagar, 17—22 januari 1978, varmed S:t Barthélemy celeberrade återföreningen med Frankrike 1878, representerades den svenska regeringen av riksarkivarien Åke Kromnow, som till borgmästaren i staden Gustavia på S:t Barthélemy överlämnade bl. a. en gåva från det forna moderlandet. Kungl. Myntkabinetet visar under våren och sommaren en utställning kring den svenska kolonien S:t Barthélemy sin mynthistoria 1784—1878 »Med svensk krona«. Titeln syftar på att de olika nationernas under svensktiden kurserande mynt kontramarkerades med en öppen krona — antagligen en medveten »förkortning« av det svenska riksvapnets tre kronor.

I detta sammanhang kan det vara motiverat att här rikta uppmärksamheten på det förslag till vapen för S:t Barthélemy som upprättades men av okänd anledning aldrig fastställdes.

I skrivelse den 19 mars 1805 anbefallde Kungl. Maj:t Vitterhetsakademien »att upprätta och till Oss insända Förslag till Wapen för berörde Ö, som är en besittning under Svenska Kronan«. (V H A A:s arkiv, Riksantikvarieämbetet och statens historiska muséer).

Valet av tidpunkten för detta initiativ kan skönjas. S:t Barthélemy blev till en början synnerligen inkomstbringande för Sverige. Ön hade som frihamn och transitoort för handeln i Västindien stor betydelse i de ständiga krigen mellan dåtidens sjömakter. Först från 1820-talets mitt förlorade S:t Barthélemy sin betydelse som transitohamn. I och med att handeln tog andra vägar, blev ön i stället en ekonomisk börda för Sverige.

Handeln på Västindien och Nordamerika hade först lämnats som monopol åt det 1786 grundade Västindiska kompaniet, som disponerade kronans egendom på ön, uppbar inkomsterna, till- och avsatte tullbetjäning o. s. v. Just år 1805 upphävdes emellertid kompaniets privilegier, och tullavgifter m. m. gick direkt till staten. Det torde ha varit övergången till full statlig regi, som väckte tanken på ett vapen för S:t Barthélemy.

I protokoll vid sammanträde den 30 april 1805, 3 §, föreslår Vitterhetsakademien följande vapen: »En röd Corall i hwitt fält och öfwer Skölden en greflig Krona«, »och avsåge Corallen, som i ymnighet växer på hafsbotten omkring Barthélemy, kunna tjena till emblem af en i hafvet belägen Klippa eller liten Ö«.

Vitterhetsakademien kan sägas ha skiljt sig med heder från sitt uppdrag genom valet av en så välfunnen symbol.

Äran av att ha dragit fram Vitterhetsakademiens protokoll tillkommer det livaktiga S:t Barthélemy-Sällskapet.

Något koncept till utgående skrivelse i ärendet har ej påträffats i Vitterhetsakademiens arkiv. I inrikes-civilexpeditionens ingående diarium (Riksarkivet) är emellertid den 13 maj 1805 under nr 1336 antecknat, att Vitterhetsakademien inkommit med »project till Wapen för öen S:t Barthelémy«. I åtgärds-kolumnen är intet antecknat. Skrivelsen saknas bland Vitterhetsakademiens skrivelser till Kungl. Maj:t (Allmänna verks skrivelser vol. nr 619, Riksarkivet).

Vad angår den i vapenbeskrivningen nämnda grevliga kronan avsåg Vitterhetsakademien förmodligen att åstadkomma en effekt motsvarande kronorna för hertigdömena och för grevskapen i Erik Dahlbergs Suecia Antiqua. Kronan för hertigdömena var där en bladkrona av växlande utseende, som i sin rikaste utformning erinrade om den nuvarande grevekronan, medan grevskapens krona var en kulkrona.

Ehuru utseendet av den grevliga krona, som omnämnes i vapenbeskrivningen, ej var fastställt eller beskrevs i grevbreven, var det hävdvunnet vid tiden för tillkomsten av förslaget till vapen för S:t Barthélemy. År 1774 hade de grevliga och friherrliga kronorna beskrivits i ett förslag till instruktion för riksheraldikern, vilket av mig återgetts i Personhistorisk tidskrift 1949. I 25 § av förslaget anföres: »Beträffande kronorne på Grefvelige och Friherrlige hjelmor och Vapen, vil Kongl. Majt efter gamla bruket och til undvikande af all skiljakthet i framtiden, dem äfven här således fastställa, at bägge äro af Guld och på nedersta omkretsen efter behag med en rad stenar sirade, men de förre hafva deruppå åtta upstående krusade löf, hvardera midtuti prydt med en pärla, och de senare sexton runde kulor samt fyra dylika ofvan uppå dem«.

I samband med att Gustav III vid kröningen 1772 gjorde sina bröder till titulärhertigar av var sitt svenska landskap skapades den alltjämt brukade hertigkronan. Först år 1884 tillkom emellertid Kungl. Maj:ts bestämmelser om krönande av landskapens vapen med sagda krona.

Med ledning av Vitterhetsakademiens protokoll år 1805 har det ovan återgivna vapnet på mina anvisningar uppritats av fru Ingrid Lamby. Upplysningsvis bör påpekas, att färgen vitt numera inte får ersätta metallen silver i en allmängiltig vapenbeskrivning. S:t Barthélemys vapen skall följaktigen blasoneras: »I fält av silver en röd korall«.

Heraldik på spillekort

af Geoffrey Weston

LIGE fra deres tidligst kendte fremkomst i slutningen af middelalderen har spillekort været genstand for moralsk polemik. Mange af deres forkæmpere søgte at retfærdiggøre sig ved at påpege, at kortene ved siden af at være underholdende også kunne være belærende og dannende endog til grænsen af at være adlende. Dette var klart et træk fra aristokratiets side for at opretholde deres sociale overlegenhed, for det at spille kort var populært i alle samfundslag.

Med venlig tilladelse fra det engelske ugeskrift *Country Life*, hvor denne artikel figurerede i julenummeret 1977, og med lige så venlig tilladelse af forfatteren Geoffrey Weston præsenterer *Heraldisk Tidsskrift* hermed, *Heraldik på spillekort*.

Geoffrey Weston, 47, er journalist, men han begyndte i forlagsbranchen og kom derfra til *Country Life's* redaktion. Fra 1969 har han været tilknyttet *The Times* både som redaktionel medarbejder og som udsendt korrespondent. For en 5-6 år siden arbejdede Geoffrey Weston på en bog om spillekortenes historie, men måtte opgive idéen, da forlaget, som skulle udgive bogen, gik fallit. Artiklen her er baseret på dele af det den gang indsamlede materiale. Ved siden af sin journalistiske virksomhed, der har bragt ham jorden rundt, studerer Geoffrey Weston også sprog ved Oxford University.

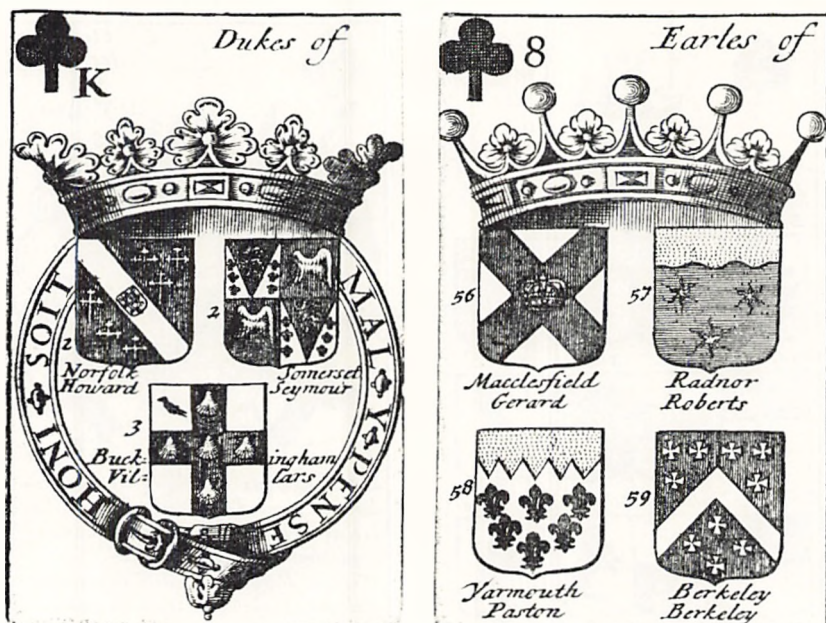
Desværre omfatter hans studier ikke de skandinaviske sprog. For ikke at bryde med god tradition i *Heraldisk Tidsskrift* har det derfor været nødvendigt at lade artiklen oversætte. Herved har det ikke kunnet undgås, at nogle fine pointer er gået tabt. Blandt andet har det været umuligt at finde en tilsvarende vittig og dobbelttydig overskrift til artiklen som originaltitlen, *Arms on the Card Table*.

I tidens løb er mange emner blevet behandlet og gengivet på spillekort; men nogle af de tidligste belærende spil omhandlede adelen selv. Ja, heraldikkens betydning og indflydelse var i realiteten synlig på spillekort længe før de egentlig belærende kort kom frem.

Et tysk spil kort fra 1500-tallet med nydelige ukolorede kobberstik anvender skjolde som en af kortfarverne. Skjold-knægt eller -bonde er for eksempel en bonde, der holder en plejl ved siden af et lille skjold, hvori ses tre agern og bogstaverne l z, muligvis fabrikantens initialer.

De første spillekort, der belærer om heraldik er fra Lyon. De blev skabt af Claude Finé de Brainville, der betegner sig selv som »*Conseiller et Aumonier du Roi*« (kongens rådgiver og præst). Den første udgave kom i 1659. Den var kobberstukket, ukoloreret og uden dekoration på kortenes bagsider. Forsiderne viser en forvirret blanding af våbener for nogle af de førende adels- og fyrstehuse samt lande i Europa. Der er et eller flere våbener på hvert kort og desuden de dertil svarende blasoneringer.

Spar omfatter de schweiziske cantoner, fyrstebiskopperne i Trier, Mainz og Köln (fig. 1), adskillige konger herunder Danmark, Storbritannien og det tysk-romerske rige. Ruder er helliget Spanien og Portugal, og klør viser våbener for flere mindre suveræne fyrster og stater samt paven (Alexander VII). Hjerter omfatter de

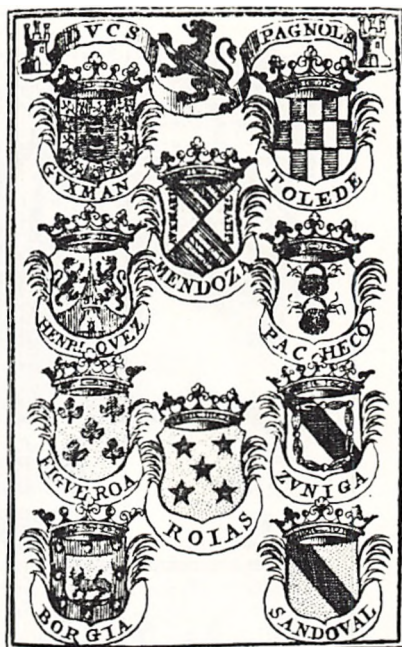
3. To kort fra førsteudgaven med den engelske højadel fra 1686 – et med hertuger og et med jarler. Først nævnes det stednavn eller landområde, som er vedkommendes titel, derefter følger slægtsnavnet. Nr. 56 på klor otte udgik i en senere udgave af politiske grunde.

de skulle også forklare de heraldiske regler. De fleste af hans hjertere viser bare våbener, blandt andre Charles II's. Men de øvrige kortfarver omhandlede regler og figurer. Blome har ikke haft megen fornemmelse for billedkomposition. Våbenerne er presset sammen i øverste venstre hjørne til venstre for kortets farve og værdisangivelse, og den forklarende tekst vakler på lykke og fromme hen over den tiloversblevne plads (fig. 2).

Næsten lige så uskønne er Casimir Frechot's kort med adelige venetianske familier. Den forklarende tekst strækker sig ind over våbenerne, og våbenerne selv går ud over kortets kant. Spillet blev udgivet som illustrationer til en bog om Venedig's adel i 1682.

Fire år senere kom det første af en serie af spil med engelske højadelige våbener. Hvert kort bærer to, tre eller fire våbener for gejstlige eller timelige dignitarere. Morsomt er det at bemærke, at hjerter dame bærer våbenet for hertugen af York, den senere James II. Det står fast, at udformningen af våbenerne på Brianville's kort var fortrinlig, men samtidig må det indrømmes, at kortene med den engelske højadel gennemgående har en lettere og måske elegantere komposition, til trods for at den til en vis grad skæmmes af de uforholdsmæssigt store kroner (fig. 3).

I lighed med Brianville's spil blev senere udgaver af det engelske spil revideret — blandt andet af politiske grunde. Således trådte i 1688 et nyt

4. »Roser to« og »lover ti« fra Thomas Amalry's *Jeu de Cartes du Blason*, 1692.

våben i stedet for et tomt skjold på klør dame. Det er Fitzjames's våben. Han var en søn uden for ægteskab af James II, og han var blevet hertug året før. Samtidig mistede klør otte jarlen af Macclesfield's våben, fordi han havde været en ven af hertugen af Monmouth (der i 1685 var blevet henrettet i London for et mislykket oprørsforsøg mod James II).

Walter Scott's (ikke forfatteren) våbenkort med den skotske højadel fremkom omkring 1691. De fire konger bærer de kongelige våbener for England, Skotland, Irland og Frankrig. De fire dronninger (damer) bærer våbenerne for hertugerne af Gordon, Hamilton, Lennox og Queensbury. Resten af kortene viser forskellige jarler og grevers våbener. Kortene er

påne kobberstik, men kortfarverne og værdierne er primitivt stemplet i øverste venstre hjørne. To ekstra kort viser Edinburgh's våben og våbenet for Sir Alexander Erskine, Lord Lyon King of Arms.

Medens Blome var gået lidt andre veje end Brainville og havde koncentreret sig om de heraldiske regler, satte Thomas Amalry sig for, at hans spil skulle vise våbenerne for Europas førende kongelige og adelige slægter. Hans »*Jeu de Cartes du Blason*« udkom i Lyon i 1692. På samme måde, som det havde været tilfældet med andre heraldiske spillekortudgaver, kunne man også få hans i bogform med en forklarende tekst som supplement. I en af kortfarverne ser vi gennem heraldikken den politiske sam-

5. Fire billedkort fra Sylvestre's Jeu Heraldique, der udkom omkring år 1700.

mensætning af den franske stat. De øvrige kortfarver omhandler anden heraldik i Europa. Kortfarverne er ikke de traditionelle (klør, ruder o. s.v.), men liljer, ørne, roser og løver.

I sin tekst giver Amaury en lille redegørelse for hvilken historisk betydning hver våbenindehaver har haft. For eksempel nævner han, at Rohant Marquis de Gamashes blev

førstestaldmester hos Dauphin'en i 1441 på grund af sin dådriige indsats i Tyskland, Normandiet og i Guyenne, Frankrigs marskal i 1461 og efter forsvaret af Paris imod Burgunderne i 1465 gjorde kongen ham til guvernør over Burgund. Den nuværende marquis — får vi at vide — blev Chevalier des Ordres du Roi i 1662.

Amalury's forsøg på at gengive de stive figurer på billedkortene (konger, dronninger og prinser) som portrætter af de mennesker de forestiller, er meget ubehjælpsomt; men naturligvis var det først og fremmest våbenerne det drejede sig om. Det var af største vigtighed, at de blev gengivet så klart og tydeligt som muligt. Dette lykkedes godt for Amalury. Talkortene er ikke angivet med tal, men med antallet af våbenskjolde på hvert kort. Hvor Brainville kun havde tre italienske våbener — Genua, Lucca og Venedig — på et kort, kunne Amalury fremvise ikke mindre end syv venetianske dogers våbener. Kortfarverne var anbragt i midten foroven. Hans system overflødiggjorde nok angivelsen af talværdien, men førte samtidig til, at våbenerne på de højere talkort blev lidt sammenbrokkede (fig. 4).

Sylvestre's »Jeu Héraldique«, der udkom på et enkelt ark i kobberstik, var dediceret til hertugen af Burgund omkring år 1700. Spillet er lidt i stil med Amalury's, måske knap så omfattende, men smukkere komponeret. Billedkortene især er meget mere professionelt arbejde. Hvert kort har en tekst, der beskriver klædedragterne, og figurerens positurer er som man kunne forvente det af en habil kunstner af den franske skole på den tid (fig. 5). Sylvestre følger Amalury's princip med et våbenskjold for hvert »øje« på talkortene; men han har udvalgt våbenerne så omhyggeligt, at de

er store nok til at være tydelige, og små nok til at undgå en klumpet komposition.

Senere udgaver og efterligninger af de heraldiske spillekort fra anden halvdel af 1600-tallet fremkom fra tid til anden i det følgende århundrede, men ingen af dem overgik de her nævnte i heraldisk og kunstnerisk kvalitet.

Det var også almindeligt, at et enkelt våben figurerer på bare eet kort i spillet — ofte byens våben sammen med fabrikantens navn. Nogle gange bærer et kort af samme værdi fra hver af de fire kortfarver et byvåben. Dette var meget almindeligt på tyske spillekort. De fleste af disse kort er imidlertid ubehjælpsomt tegnet og trykt.

6. Hjerter konge fra et russisk spil kort fra 1800-tallet.

Alle de her viste spillekort er fra British Museum, London.

På et tarok kort fra begyndelsen af 1800-tallet fra München ser vi Bayerns og Münchens våbener lænende sig mod et lille palmetræ, der er ved at bukke under for presset. På et lignende spil ser vi de samme våbener om muligt endnu mere malplaceret lænende sig mod en pyramide, medens en neger hugger fabrikantens navn, Joseph Fetscher på en sten i nærheden.

Et russisk spil fra 1800-tallet viser hvordan tiderne har skiftet. Heraldikken er ved at blive trængt i baggrunden. Bagsiderne af kortene viser et landkort over en del af Rusland, og på forsiden ser vi i et firdelt felt den pågældende landsdels våben i

første felt, kortets farve og værdi i andet, så en liste over de vigtigste byer og endelig et billede med den lokale folkedragt i sidste felt.

Moden med de heraldiske spillekort fremkom på en tid, hvor man lagde stor vægt på at styrke og hylde kongedømmet — The Restoration (genindsættelsen af Stuarterne i 1660) og Louis XIV's enevælde i Frankrig. Disse spillekort kaster derfor et særligt lys over tidens sociale forhold og giver et spændende indblik i den relative betydning af højtstående slægter, personligheder, europæiske stater og byer set med engelske og franske øjne gennem heraldikken.

Något om heraldiska former, symboler och attribut i svenska adelsvapen under gustavianska tiden samt århundradet efter 1809

av *Rutger Croneborg*

DEN granskning och registrering av svenska adelsvapen, som tidigare kortfattat redovisats i denna tidsskrift är nu avslutad. Jämför *Heraldisk Tidsskrift* nr 19, 1969; nr 25, 1972; nr 31, 1975 och nr 33, 1976. Det har därför ansetts lämpligt att genom en avslutande artikel fullfölja denna redovisning. I det följande behandlas därför några synpunkter på svensk adlig heraldik under den gustavianska tiden och vidare fram till 1900-talet.

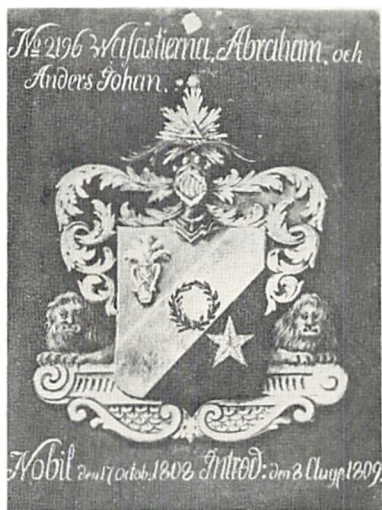
Efter frihetstidens ständervälde och partistrider inledde den unge konung Gustaf III genom statsvälvningen 1772 en ny period i Sveriges historia kallad den gustavianska tiden. Konungens upplysta despotism hyllades till en början entusiastiskt och Sveriges internationella ställning förbättrades genom ökade rustningar. Hans revanschpolitik gentemot Ryssland resulterade emellertid i krig (1788—1790), vilket efter skäligen växlande öden likväl medförde en gynnsam fred. Oppositionen inom landet resulterade däremot i kungamord 1792.

Gustaf III, som gärna ville omgiva sig med en lysande adel, fick däremot föga stöd hos riksdagens adelsstånd. Under hans regering utsågos 15 grevar, 41 friherrar och 126 adelsmän. Liksom tidigare voro omkring hälften av dessa krigare och de övriga ämbets-

män, diplomater, affärsmän m. m. Ett mindre antal voro naturaliserade adelsmän.

Efter Gustaf III:s död blev visserligen sonen Gustaf IV Adolf konung, men innan han förklarades myndig ombesörjdes regeringen av farbrodern hertig Carl med tillhjälp av friherre Reuterholm. Sedan den unge konungen tillträtt regeringen 1796 började en för hela Europa orolig tid under Napoleons växande maktutövning, som av Gustaf IV Adolf betraktades med stor motvilja. I samverkan med Ryssland förklarade han också krig mot Frankrike 1805, men när kejsar Alexander gjort upp med Napoleon blev det i stället Sverige, som över Finland angreps av Ryssland, det finska kriget 1808—09. Detta olyckliga krig bidrog i hög grad till statskuppen 1809, då konung Gustaf IV Adolf tvingades till tronavsägelse.

Visserligen hade Gustaf IV Adolf ringa intresse för adeln, men adlandet fortsatte under hans regering i sedvanlig utsträckning, varvid 8 grevar, 17 friherrar och 55 adelsmän tillkommo. Ehuru ett flertal framstående krigare adlades eller upphöjdes i högre värdighet under krigsåren, så började likväl under denna period de civila ämbetsmännen att dominera bland nytillkomna adelsmän. Liksom tidigare gävos grevetitlar huvudsakligen

Nr 2196 Wasastierna. Adlad 1808

till riksråd (sedermera statsråd) och därmed jämställda samt friherretitel företrädesvis till landshövdingar, generalmajorer samt en och anden diplomat och hovman.

Namnbildningen inom svensk adel sammanhänger som bekant ofta med heraldiken. Under här ifrågavarande period förekommer sålunda fortfarande heraldiskt klingande namn av typen Standertskiöld och Nordenstierna i regel med mer eller mindre talande vapen. Namnet Wasastierna (nr 2196) har dessutom sin särskilda historia. Två framstående ämbetsmän i staden Wasa, som fängslats av ryssarna 1808 och dömts till arkebusering för uppvigling av allmogen, blevo efter frigivning av konung Gustaf IV Adolf adlade med det av konungen själv givna namnet Wasastierna, givetvis med tillhörande talande vapen. Bi-behållandet av släktnamnet ofta förbättrat med »af« eller beträffande ätter av tyskt ursprung med »von« blev dock allt vanligare.

De heraldiska formerna äro åtminstone i huvudsak oförändrade under den gustavianska tiden, varvid särskilt under Gustaf III:s tid vapnens utformning stundom uppvisa elegant sirliga rococoformer. Den tidigare omtalade riksheraldikern friherre Daniel Tilas (1768—1772) torde därvidlag varit stilbildare. Under Gustaf IV Adolfs regering kan man sedermera ofta tydligt se inflytanden från empire-stilen.

Vapensköldens form och indelning följer merendels hävdvunna former. Undantagsvis användes hjärtformig eller oval sköld. Emellanåt förekommer bård oftast såsom vapenförbättring. Skölden krönes i regel av hjälmar eller hjälm till vedertaget antal, ehuru undantagsvis en och annan adlig ätt begåvats med mer än en hjälm. Märkligare är snarare när en grevlig ätt nöjt sig med en hjälm (nr G 117 von Stedingk). Adliga vapen med krönt hjälm förekommer företrädesvis hos naturaliserade ätter av utländsk adel, men undantagsvis också för ätter av svenskt ursprung. Hjälmprydnaderna förete en fantastisk omväxling. Den medeltida sedvänjan att i hjälmprydnaden återupprepa vapenbilden är numera praktiskt taget glömd. Vesselhorn förekomma alltså, ehuru sparsamt. Örnvingar och strutsplymer äro däremot ganska vanliga, de senare företrädesvis som attribut för civila ämbetsmän. Hjälmprydnadernas symboler och attribut i övrigt behandlas framdeles.

Ifråga om hjälmtäcke, vapenmantel och sköldhållare har man under gustavianska tiden försökt åstadkomma ökad omväxling ofta i rococo eller empirens former. Ett särfall är likväl grevliga ätten Munck (nr G 103), vars vapen saknar både hjälmtäcke, vapenmantel och sköldhållare.

Det sedvanliga *hjälmtäcket* av acantusblad användes alltså i betydande utsträckning. Undantagsvis förekommer hjälmtäcke av strutsplymer, andra har försökt förbättra hjälmtäcket med nedhängande pärlgirlander. Stundom ersättes hjälmtäcket av fanor draperade kring skölden. Adliga ätten Zibet (nr 2124) av engelskt ursprung har bibehållit ett vapen troligen oförändrat sedan medeltiden med ett mycket obetydligt hjälmtäcke.

Vapenmantel kom till stor användning under frihetstiden icke minst hos adliga vapen, men kom så småningom under Gustaf III:s tid så gott som helt ur bruk. Man ville troligen förbehålla vapenmanteln för kungliga och furstliga vapen.

Sköldhållare voro under 1600-talet ytterst sällsynta, men blevo under frihetstiden liksom under gustavianska tiden helt förhärskande hos grevliga och friherrliga vapen samt förekomma under sistnämnda period också i begränsat antal hos adliga vapen. Sköldarna stödjas därvid av den mest rikhaltiga och besynnerliga samling människofigurer och djurslag, varvid den goda smaken ofta kan ifrågasättas. Såsom exempel på originella sköldhållare må nämnas sfinxer, centaurer, sjöhästar och janitscharer, de sistnämnda tillhörande friherrliga ätten Celsing (nr F 298) samt syftande på sändebudspost i Turkiet. Det blir emellertid anledning att återkomma till sköldhållarna beträffande tiden efter 1809.

Fogande av *valspråk* till vapnet började redan under frihetstiden och förekommer ehuru i begränsad omfattning även under gustavianska tiden. Något ovanlig är därjämte den

Nr G 113 Ehrensvärd
Adlad 1717 Greve 1771

inskriftion, som förekommer hos grevliga ätten Ehrensvärds vapen (nr G 113). Fältmarskalken Augustin Ehrensvärd, som anlade fästningen Sveaborg utanför Helsingfors och utvecklade arméns flotta i Sverige och Finland, erhöll såsom förbättring av sitt adliga vapen en bård med inskriftionen »Arméns flotta — Sveaborg«. Vapnet är dessutom ovanligt genom att hjälmtäcket endast omgiver sköldens överdel under det att nedre delen omgives »i stället för löfverk« av några »tillhopaflätade gröna palm- och lagerkvistar«.

De svenska adliga vapnens *symboler och attribut* äro icke lätta att systematiskt redovisa. Mångfalden är alltför stor. Man kan möjligen skilja mellan sedan länge vedertagna symboler och attribut och sådana som äro mera tidsbetonade. Därtill komma de många mer eller mindre talande vapnen, där vapenbilden ansluter sig till namnet samt likaså häroldsbilderna, vilka merendels sakna någon

Nr 2107 Gustafschöld. Adlad 1772

egentlig innebörd. Nya häroldsbilder förekomma dock knappast under gustavianska tiden.

Bland mer eller mindre ofta förekommande symboler och attribut kunna följande nämnas. Klassisk är sålunda tranan hållande en sten i ena klon, symboliserande vaksamhet. Men yrkesattributen äro flera, såsom råds-hatt för grevar och friherrar, som varit riksråd. Kors av olika slag, biskopsmössor och kräklar för adlade biskopsbarn. Herminer för hovmän. Vågskål ävensom lagens svärd såsom attribut för jurister. Under gustavian-ska tiden tillkom därjämte ett trian-gelformat vattenpass såsom rättvise-attribut. För landshövdingar, borg-mästare, polismästare m. fl. förekommer en romersk fasces såsom auktoritetssymbol. Nyckel är ett ofta förekommande attribut för kameral tjänst. Friherrliga ätten Silfversparre (nr F 330) står dessutom med en kammarherrenyckel såsom ett slags hjälmprydnad. Järntecken, hammare och bergsmansbloss äro attribut för

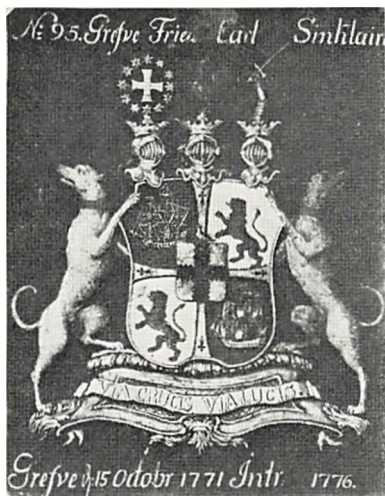
bruksmän samt mercuristav för köp-män liksom skära och sädesax för lantbrukare. Asklepiosstaven är givet-vis attribut för läkare. Därtill kommer allehanda vapen och liknande såsom attribut för krigare till lands och till sjöss.

En under gustavianska tiden ofta förekommande vapenbild är kungligt namnchiffer. Detta gäller särskilt de som blevo adlade eller fingo högre värdighet som belöning för medhjäl-p vid Gustafs III:s statsvälkning 1772. En av dem var greve Horn af Äminne (nr G 92), vars vapen är tidstypiskt. På en kvadrerad sköld med hjärtva-pen äro fält 1 och 4 blå, varpå krönt G III, samt fält 2 och 3 röda, varpå en blå »något böjd vänster arm, om-knuten ovanför armbågen med ett hvitt kläde«. Detta var nämligen igenkänningsstecknet vid regements-förändringen. Både namnchiffer och armbindel återkomma sedermera i ett flertal vapen. Stundom förekomma två kungliga namnchiffer för att mar-keras förtjänstfull verksamhet under två konungar. Ett märkligt vapen fö-res av adliga ätten Gustafschöld (nr 2107). Det gavs av Gustaf III åt kap-tenen Hellichius, som organiserade regementsförändringen i Kristianstad 1772. Vapnet utgöres nämligen av lilla svenska riksvapnets tre kronor på blått fält samt mitt på skölden en mindre sköld i silver, varpå ett rött krönt G, därtill såsom dexter sköld-hållare en vit ängel med blått skärp och sinister sköldhållare en harnesk-klädd krigare. Sålunda ett högst anmärkningsvärt kungligt nådeveder-måle, dessutom ställt under ängla-vakt!

Bland mera ovanliga vapenbilder må följande nämnas. Adliga ätten Adelborg (nr 2090) har i sitt vapen en gyllene ginbalk med böjda skuror,

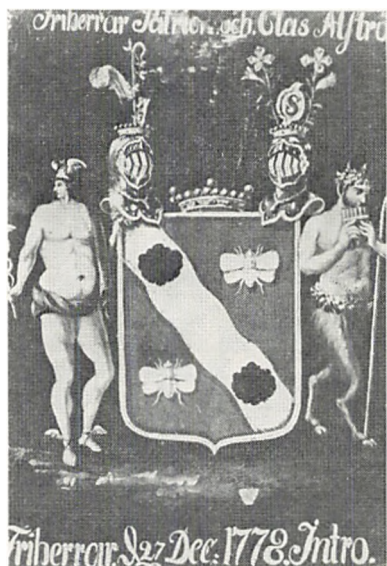
»som föreställer en tolfedel af djurkretsen«, varpå »synes augusti månads tecken n p af blå färg«. Adelsborg, som tidigare hette Borgh, var född i augusti. -- Adliga ätten Rosensvärd (nr 2144) för såsom hjälmprydnad bl. a. ett »framseende människohufvud, omgifvet på americanske sättet af en hvit bindel med röda, gröna och blå fjädrar«, alltså ett indianhuvud. Rosensvärd, som var sjöofficer, deltog i fransk örlogstjänst under nordamerikanska frihetskriget. -- När fransmannen Bérard (nr 2154) — svensk generalkonsul i L'Orient — adlades fick han ett vapen med tre klöverblad i ett övre fält och tre svarta gräshoppor på det nedre. Han blev giljotinerad i Paris 1794, varför tydligen vare sig klöverblad eller gräshoppor bringade någon lycka. — Vice amiralen Fust adlades med namnet Nordenstierna (nr 2165), varvid han på vapnets nedre fält fick en halv kompassros »med dess uppåtvända nordvisande vase«. Sålunda ett delvis talande vapen med sjömannattribut. — Den mycket bereste diplomaten Bergstedt, adlad med samma namn (nr 2199), skaffade sig ett ganska ovanligt vapen, på vars nedre fält »uppstår ett svart berg« och på det övre fältet står en gyllene mur, varpå synes en byggnad föreställande Acropolis eller citadellet i Athén och därvarande Minervas tempel Parthenon«. Heraldiken kan onekligen utnyttjas på mångahanda sätt! — Detsamma kan sägas om adliga ätten Sergel (nr 2213). Den store bildhuggaren Johan Tobias Sergel har nämligen i sitt vapen »konung Gustaf III:s i Stockholm uppresta ärestod«, i guld på blått fält. d. v. s. hans kanske främsta skulptur.

Något bör också sägas om symboler och attribut bland hjälmtäcken.

Nr G 95 Sinclair Natural. 1680
Greve 1771 Utdöd 1919

hjälmprydnader och sköldhållare. Såsom tidigare antytts utbytes stundom hjälmtäcket mot fanor draperade kring skölden, vilka därvid utgöra attribut för den adlades verksamhet. Ett typiskt exempel härpå är adliga ätten Zaccos vapen (nr 2203). På en hjärtformig sköld synes i det övre fältet en »antik corona navalis« eller seglarkrona »genomstungen av Nep-tuni gyllene treudd« samt på det nedre fältet två sammanslingrade svart-blå delfiner. Som hjälmprydnad föres den röda franska orden Pour le merite omgiven av strutsplymer och kring skölden draperas dexter en svensk och sinister en fransk örlogsflagga. Zacco var sjöofficer och tjänstgjorde även i fransk örlogstjänst. — Ifråga om hjälmprydnader har svenska ostindiska kompaniet lämnat bidrag till heraldiken. En af kompaniets direktörer Schütz, som adlades Rosenschütz (nr 2138) fick som hjälmprydnad ett fullriggat skepp med beslagna segel och

Nr F 302 Alströmer
Adlad 1751 Friherre 1778

förande svensk flagga märkt O. C. (Ostindiska Compagniet). Grosshandlaren och redaren Seton i Stockholm av skotsk härkomst, som också adlades (nr 2139) ville icke vara sämre, men har i stället ett fullriggat skepp under segel som hjälmprydnad. — Omväxlingen ifråga om sköldhållare är som tidigare nämnts betydande. Här må endast nämnas friherrliga ätten af Nordin (nr F 319). Såsom friherrligt vapen gavs en fyrdelad sköld med hjärtvapen samt de fyra fälten fördelade till kungliga namnchiffer för G III och G IV A samt Dalarnes och Gästriklands vapen, eftersom han där varit landshövding resp. häradshövding. Sköldhållarna utgöres av två dalkarlar, dexter vitklädd med pilbåge och sinister svartklädd med spikklubba över axeln. Denna typ av sköldhållare — jämför friherrliga ätten Celsing — blev framdeles mycket utnyttjad.

Det kan väl här vara skäl att ytterligare redovisa ett par vapen från rococons dagar. Grevliga ätten Sinclair (nr G 95) av skotskt ursprung är av intresse därför att sköldebrevet noga anger vapenbildernas ursprung. Vapnet utgöres av fyrdelad sköld med hjärtvapen, vilket senare är skotska klanen Sinclairs »urgamla stamvapen«. Fält 1 och 4 uppvisa fullriggade skepp det första »liggande för ankar«, vilket är earlen av Orkneys vapen, och det fjärde »med full vind seglande«, som är earlen av Caithness vapen. Alltså det nordligaste grevskapet i Skottland. De ursprungliga skotska vapnen uppvisa emellertid mindre fartyg med segel och åror samt syfta troligen på vikingskepp. Fälten 2 och 3 äro av guld, varpå ett »upprest modigt lejon« i rött, som uppgives vara vapen för Spar men också förekommer i andra skotska vapen. Dexter hjälmprydnad är ett silverkors omgivet av en krans med tolv stjärnor, vilket tillhör branschen Freesvik av ätten Sinclair. Mellersta hjälmprydnaden är en röd tupp, som alltjämt föres av skotska klanen Sinclair. Sinister hjälmprydnad är en ståklädd arm hållande ett svärd, som härstammar från svenska adliga ätten Sinclairs vapen. Såsom sköldhållare ser man »två tillbakaseende trogna mjö-hundar i silver«. Hundar äro emellertid ett främmande inslag i svensk heraldik. Valspråket »Via cruis via lucis« är symboliserat i dexter hjälmprydnad.

Två söner till den »svenska slöjdens fader« Jonas Alströmer upphöjdes till friherrar. Denna friherrliga ätt Alströmer (nr F 302) behöll den adliga skölden oförändrad, vilket innebar ett purpur fält — ovanlig tinktur — med en vågig silverström balkvis — alltså talande — belagd med två svarta

musslor samt över och under strömmen vardera ett gyllene bi. Musslor användes ofta som symbol för sjöfart och biet är ju arbetsamhetens och flitens symbol. Dexter hjälmprydnad uppvisar »en gyllene uråldrig herdestaf« omgiven av strutsplymer och torde syfta på faderens framgångsrika färavel. Sinister hjälmpryddad utgöres av en stiliserad sköld, varpå ett S, omgiven av två blekröda blommor. Skölden syftar på den äldre broderns hustru född Silfversköld och bokstaven S på den yngre broderns hustru född Sahlgren, varjämte blomman avser en liljeart, som den yngre brodern upptäckte i Amerika kallad *Alstroemeria peregrina*. Dexter sköldhållare är Mercurius i detta fallet handelns gudom och sinister sköldhållare är skogsguden Pan spelande på sin flöjt, vilket troligen syftar på äldre broderns medverkan vid musikaliska akademiens stiftande.

Den svenska adliga heraldiken från 1809 och framåt uppvisar knappast några mera värdefulla framsteg ifråga om rent heraldisk konst och kommer därför att här behandlas något mera summariskt.

Genom 1809 års statskupp tvingades Gustaf IV Adolf att avsäga sig tronen, varvid han efterträdades av farbrodern hertig Carl. Samtidigt genomfördes 1809 års författning, varigenom den gustavianska monarkismen ersattes av en mera balanserad maktfördelning. Fred slöts även med Ryssland, varigenom Finland gick förlorat. Sedan marskalk Bernadotte utsetts till tronföljare övertogs ledningen alltmer av denne. Under hans befäl avslutades kriget mot Napoleon och genomfördes unionen med Norge, vilken senare betraktades som en ersättning för Finland.

Nr 2220 af Ekenstam. Adlad 1810

Under konung Carl XIII:s regering (1809—1818) utsågos 15 grevar, 44 friherrar och 61 adelsmän. Det var statskuppens ledare samt framgångsrika officerare från Finlands och Tysklands slagfält, som företrädesvis nu fingo sin belöning.

Vid Carl XIII:s död efterträdde han av Bernadotte såsom konung Carl XIV Johan (1818—1844), vilken med framgång förde en för landet fredlig politik. Ehuru han börjat sin bana under franska revolutionen omgav han sig såsom konung gärna med aristokrater. Under hans regering utsågos 11 grevar, 28 friherrar och 59 adelsmän, varvid fördelningen mellan yrkesgrupper förblev ungefär såsom tidigare.

Vid Carl Johans död efterträdde han av sonen konung Oscar I (1844—1859). Under dennes till en början liberala regering kom representationsfrågan alltmer under diskussion, vilket givetvis för adeln var en livsviktig fråga. Adlandet blev också mera

Nr G 130 Adlersparre
Adlad 1757 Greve 1816 Utdöd 1908

begränsat och under Oscar I:s tid utsågos endast 1 friherre och 10 adelsmän.

Oscar I efterträddes av sonen konung Carl XV (1859—1872). Under dennes regeringstid genomfördes 1865 års representationsreform, varigenom adelns politiska rättigheter upphörde. Under hans regeringstid utsågos likväl 4 friherrar och 7 adelsmän.

Med konung Oscar II (1872—1907), Carl XV:s broder, upphörde adlandet i Sverige. Under hans tid utsågos 2 friherrar och 3 adelsmän, företrädesvis forskningsresande och donatorer.

Innan den egentliga heraldiken behandlas kan det vara skäl att ånyo något beröra *namnbildningen*. Rent talande vapen äro emellertid under denna period fåtaliga, men även delvis talande vapen äro relativt sällsynta. Ett typiskt talande vapen föres emellertid av adliga ätten Sjöcrona (nr 2273), som mycket riktigt för en gyllene krona på blått fält över »en

lindrigt vågig sjö af silfver«. Familjen hette för övrigt tidigare Cronsoie. De under föregående perioder så talrika heraldiskt klingande namnen av typ Pantzerhielm äro numera skäligen fåtaliga. Flertalet under denna period adlade ätter ha i stället behållit sitt borgerliga släktnamn med eller utan tillägg av prefixen »af« eller »von«.

Heraldiken bör vatteligen kännetecknas av att vapenbilderna sammanställas av ett fåtal bestämda färger (tinkurer). Adertonhundratalets växlande och fantasirika vapenbilder synda stundom betänkligt mot denna regel med sina heraldiken ofta främmande figurer och föremål. Alltjämt dominerer dock de svenska färgerna guld och blått.

Den svenska heraldiken under 1800-talet var till en början under empirens inflytande mera stram och stel än tidigare och företer samtidigt alltför många avvikelser från de vedertagna heraldiska formerna. Ett väsentligt drag i all heraldik är emellertid att varje vapen skall vara olikstarkt och varje annat. Det gällde alltså vid här ifrågavarande tid att åstadkomma nya former, symboler och attribut till åtskillnad från de redan förekommande mer än 2000 vapnen registrerade på Riddarhuset. Ett resultat härav blev att vapenskölden ofta uppdelades på alla upptänkliga sätt, exempelvis fyrstyckade i stället för fyrdelade eller uppdelning i tre fält genom gaffelkors. Vapensköldar med endast ett fält äro fåtaliga och härldsbilder sällsynta.

Beträffande antalet hjälmar gäller alltjämt huvudregeln med tre hjälmar för grevar, två för friherrar och en för övriga adelsmän. Innebördens av krönt hjälm för adelsmän — vilket sparsamt förekommer — synes alltjämt växlande. I regel avses där-

med tidigare innehaft utländskt adelskap men emellanåt synes det innebära ett särskilt nådevedermåle.

Hjälmprydnaderna förete ungefär liknande omväxling, som förekom under gustavianska tiden. En särdeles ovanlig hjälmprydnad föres av adliga ätten von Stahl (nr 2246), som upp-gives härstamma från en schweizisk adelsätt. Denna hjälmprydnad utgö-res av »en svart så kallad Quintan eller Carousels-Bild utan armar — med gubbhufvud, samt på bröstet ett tredubbelt kors af silfver och genom-stungen — af trenne silfverpilar«. Dylig quintan eller manequin använ-des vid ridderliga ryttartävlingar stå-ende på en rörlig pivot på sådant sätt att när den träffades av en lans slog den tillbaka. Möjligen är detta en kvarleva från medeltiden?

Sedvanligt *hjälmtäcke* föres denna period av flertalet adlade ätter. Acan-rusbladen ha dock någon gång utbytts mot eklöv mel ollon eller lagerkvistar. I ett flertal vapen har liksom tidigare hjälmtäcket ersatts av flaggor drape-rade kring skölden. Ett drastiskt exempel på dyligt vapen är adliga ätten af Ekenstam (nr 2220), där va-penbilden föreställer Neptunus köran-de fyra sjöhästar och skölden omgives av två svenska örlogsflaggor ävensom två vimplar samt därjämte två bakom skölden liggande kanoner. Dessa jäm-te två delfiner som sköldhållare vila på ett beslaget råsegel såsom posta-ment. Det behöver knappast nämnas att af Ekenstam var sjöofficer.

Liksom under gustavianska tiden förekommer vapenmantel endast undantagsvis under 1800-talet. Däremot ha nästan alla grevliga och friherrliga vapen *sköldhållare*, varjämte sådana förekomma i begränsad omfattning hos adliga vapen. Det är kanske främst ifråga om sköldhållare, som

Nr G 122 Puke
Adlad 1797 Grevc 1814 Utdöd 1857

empiren utvecklat en något annor-lunda heraldisk form. De många djur-slagen kompletteras med allehanda mänskliga figurer såsom riddare, dra-goner, fältjägare, matroser, smeder och bönder, men därtill kommer allt-jämt frihetstidens och gustavianska tidens hela menageri av olika djur-slag. Friherrliga ätten Nordenskjöld (nr F 405) har sålunda isbjörnar så-som sköldhållare syftande på nord-ostpassagen.

Även under 1800-talet har ett fler-tal vapen försetts med *valspråk*. Ett särfall därvidlag är inskriptionen på grevliga ätten Adlersparres vapen (nr G 130). Friherre- och sedermera gre-vevärdighetens gavs emedan »han marcherade i mars 1809 med västra armén till Stockholm för att åvåga-bringa en regementsförändring, vilken dock före hans ankomst tydligen bli-vit utförd« d. v. s. konung Gustaf IV Adolfs avsättning. Vapenskölden om-gives därför af en bärd med inskrip-tionen »Wermländska fördelningen

Nr F 363 af Håkansson
Adlad 1801 Friherre 1809 Utdöd 1813

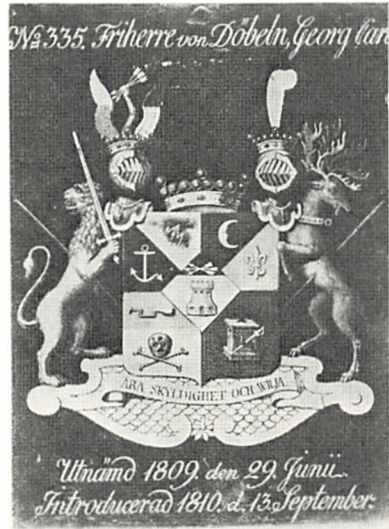
1809«. Mellersta hjälmprydnaden uppvisar dessutom ett antal fanor tillhörande deltagande regementen och såsom sköldhållare synes dexter en kyrasiär med krossabel och sinister en vitklädd odalman med gevär i handen.

Eftersom innebörden av *symboler och attribut* egentligen varit det främsta syftet att utforska vid företagen registrering av svenska adliga vapen skall här några exempel anföras på egenartade vapenbilder. Man gick därvid gärna tillbaka till antika symboler, såsom en hjälmprydnad hos friherrliga ätten von Schulzenheims vapen (nr F 350) nämligen »Minervas fogel eller en med hjälm och bröst-pantzar af guld beprydd uggle» syftande på läkekonstens skyddsgudinna Minerva medica. I adliga ätten von Afzelius' vapen (nr 2240) ser man en naken man med vingar hållande en eskulapstav riktad mot huvudet av en krokodil, alltså symboliserande

Askleipos och sjukdomen. Friherrliga ätten Kantzow (nr F 376) har såsom sinister sköldhållare »en kvinna i grön klädnad, som — stöder sig på ett skeppsankare af jern» utgörande »hoppets sinnebild«. En ovanlig vapenbild föres af adliga ätten af Robson (nr 2265). På en styckad och ginstyckad sköld föres i nedre fältet »en rofva i sina gröna blad, stående på en liten grön mark midt i fältet«. Den adlade var bergsråd och sekreterare i riksdagens borgarstånd, men släkten härstammar från Skottland och rovan förekom redan på en förfaders sigill under 1600-talet.

Under förre hälften av 1800-talet förekom i Sverige stora kanal-, sluss- och järnvägsbyggen, vilket har satt sina spår i heraldiken. Utförandet av Göta kanal organiserades och genomdrevs av Baltzar von Platen. I grevliga ätten von Platens vapen (nr G 126) är därför sköldhållarnas postament utformat som en murad kanal. Hans kassadirektör, som blev friherre Vult von Steijern (nr F 384), har likaså ett vapen med sköldhållare, vilka stå på ett postament bestående av en slussport. En annan medhjälpare, som adlades af Burén (nr 2237), har på ett av vapenfälten en slussport, varöver svävar en karta »visande västra delen af Göta kanals sträckning genom Östergötland«. Den framstående kanal- och järnvägsbyggaren Nils Ericson, vilken både adlades och blev friherre (nr F 403), fick en fyrdelad sköld med hjärtvapen, där fält 1 och 4 utgöres av blått fält med en »stolpvis ström i silver«, varpå två slutna slussportar samt på sidorna ett vattenpass och en passare. Fält 3 uppvisar ett »blått hjul, liknande sådana, som å järnvägsvagnar begagnas» på silverfält. Detta kanske kan kallas ingenjörkonstens heraldik.

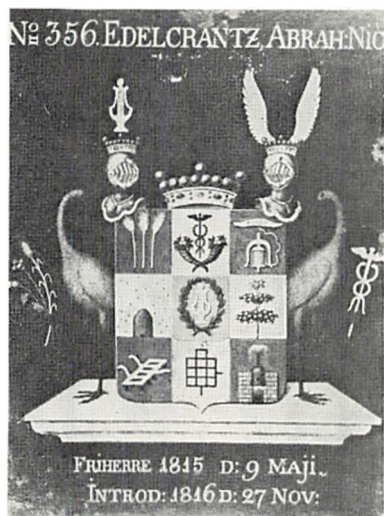
Ett annat område, som satt sina spår i heraldiken, är den skärgårdsflotta eller arméns flotta, som spelade så stor roll i den gustavianska tidens krig. Denna flotta utgjordes huvudsakligen av galärer, d. v. s. fartyg för både rodd och segel med antika förebilder. Galärstavar liksom skärgårdsflottans helt blå tretungade flagga blevo därför av sjöofficerare stundom utnyttjade attribut. I adliga ätten af Funcks vapen (nr 2294) förekommer sålunda galärstavar i stället för sköldhållare. — Ett intressant vapen erhöll överamiralen Puke, när han utsågs till greve (nr G 122). Vapnet illustrerar ett märkligt levnadsöde. Hjärtvapnets båtskrov är givetvis ett sjömannattribut och de bägge stjärnorna troligen äretecken. Bårdens granater och kulor äro krigarattribut. Inskriptionen »Den XVII Julii« avser datum för sjöslaget vid Hogland 1788, där Puke var fartygschef å linjeskeppet Dristigheten. Över hjärtvapnet synes stjärnbilden Karlavagnen, sjömannens vägledning. På sidorna av hjärtvapnet ses två lejon hållande kransprydda pelare, som sannolikt äro segersymboler. Det nedre fältet vill illustrera passagen av Krysserort under Viborgska gatloppet 1790, där Puke med Dristigheten gick i täten. Hjärta och pilar i dexter hjälmprydnad är hämtad från hustruns vapen, hon tillhörde adliga ätten Gierta. Omgivande örlogsflaggor tala för sig själva. Mellersta hjälmprydnaden med riksvapnets tre kronor är ett förnämligt kungligt nådebevis. Likaså sinister hjälmprydnads kungliga namnchiffer. Carl XIII var nämligen högste befälhavare i sjöslaget vid Hogland. De omgivande fanorna tillhörande olika vapenslag syfta på att Puke var överbefälhavare för det svenska landstigningsföretaget i Västerbotten 1809. Han blev näm-

Nr F 335 von Döbeln
Adlad 1717 Friherre 1809 Utdöd 1847

ligen friherre strax dessförinnan för att anständigtvis kunna föra befäl över en grevlig armébefälhavare. Sköldhållarna med sina stiliserade åror äro tidstypiska och delfinen omslingrande en treudd är givetvis ett sjömannattribut. Slutligen är valspråket »Ihärdig och pålitlig« onekligen vederhäftigt.

En högst ovanlig vapenbild förekommer på friherrliga ätten von Döbelns vapen (nr F 335). Det var den kände krigshjälten från 1808—09 års krig i Finland, som utnämndes til friherre. Han hade vid Porosalmi blivit svårt skadad i pannan, vilken måste trepaneras, varefter han städe måste nyttja ett svart band kring huvudet. Förutom att vapnet är ovanligt genom att det kvadratiske hjärtvapnet lagts på tvären, förekomma i fält 3 en dödskalle med hål i pannan och två korsande benpipor samt däröver

Nr F 356 Edelcrantz
Adlal 1789 Friherre 1815 Utdöd 1821

en borssving använd vid trepaneringen. De övriga vapenbilderna syfta på von Döbelns olika aktiviteter och valspråket »Ära, skyldighet, vilja« torde vara bland de mest värtaliga, som förekommit.

Såsom vapenbilder ha särskilt grevliga och friherrliga vapen ofta utnyttjat hustruns vapen, modernevapen och andra förfäders vapen. Förutsättning härför var givetvis att dessa tillhörde adliga ätter. På 1800-talet förekommer emellertid att man infört vapenbilder syftande på hustrus eller moders borgerliga namn, nämligen Bladh (nr F 327 af Wetterstedt), Falk (nr F 359 af Klinteberg), Sjösten (nr F 386 Berzelius) och Palm (nr F 396 Gyllenhaal af Härlingstorp).

Bland ovanliga vapenbilder hos talande vapen må följande nämnas. Adliga ätten af Kullberg (nr 2260) för ett vapen, där man på mittfältet ser en »uti öppna sjön framträngande bergsudde med en hvit fyrbåk lik-

nande den på Kullberg i Skåne«. Ursprung, namn och vapen äro här sammanhörande. Ett liknande samfund återfinnes hos adliga ätten von Hall (nr 2328), vars vapen uppvisar »ett uppåt aftagande berg af silfver med tvärt afhuggen spets«. Detta torde syfta på ett s.k. platåberg i Västergötland såsom Halleberg. Den adlade var officer vid Västgöta regemente och bosatt nära ett dylikt berg. Slutligen bör nämnas adliga ätten Palander af Vega (nr 2341), på vars vapen man ser ångfartyget Vega under segel på isfyllt vatten med ett isberg vid horisonten — en föga heraldisk vapenbild. Sedermera amiralen Palander adlades sedan han som befälhavare på Vega varit med om att upptäcka nordostpassagen 1878—1879.

Såsom avslutning kan det vara lämpligt att redovisa ett par tidstypiska vapen, nämligen först friherrliga ätten af Håkanssons vapen (nr F 339). Landshövdingen Anders Håkansson var son till Olof Håkansson, bondeståndets märklige talman under en stor del af frihetstiden. Sonen bidrog sedermera väsentligt till 1809 års regeringsform, varför han omedelbart därefter utnämndes till friherre. Vapenskölden omgives av en gyllene bärd samt har en uppåtriktad spets i silver, varpå ett grönt träd med tre kronor kring stammen d.v.s. Blekinge vapen, där han var landshövding. Dexter fält blått, varpå en gyllene nyckel, och sinister fält rött, varpå gyllene mercuristav. Nyckel och mercuristav syfta på verksamhet med resp. statens finanser och rikets handelsförbindelser. Skäran i dexter hjälmprydnad syftar givetvis på lant-hushållning, eftersom Håkansson var godsägare i Blekinge, och sinister hjälmprydnads kringstrålade dubbla C — d.v.s. Carl XIII — är ett kung-

ligt nådebevis. Dexter sköldhållare är klädd i den av Konung Gustaf III införda s. k. svenska dräkten — i själva verket föga svensk — samt syftar troligen på fadern, eftersom viss porträttlikhet föreligger. Sinister hjälmprydnad är en trana hållande en romersk fasces — i stället för en sten — och är alltså auktoritetssymbol såsom landshövding men kanske också vaksamhetssymbol.

Friherrliga ätten Edelcrantz (nr F 356) har onekligen ett särdeles ovanligt vapen. Abraham Niklas Clefberg, adlad och friherre Edelcrantz var en av de aderton i svenska akademien och samtidigt en stor mångsysslare både ämbetsman, tekniker och lantbrukare. Hans vapensköld är niodelad med den kransomgivna »Apollonis harpa« eller lyra såsom hjärtvapen syftande på ledamotskap i svenska akademien. Fält 1 visar tre gyllene »hvetestrån«, eftersom han var direktör i lantbruksakademien, på fält 2 ses en mercuristav och två ymnighetshorn syftande på hans egenskap av president i kommerskollegium, fält 3 innehåller en »spinninrätning« såsom »slöjdernas sinnebild«, fält 4 visar en bikupa med flygande bin symboliserande fliten, på fält 5 ser man ett digande grönt fruktträd, troligen syftande på fruktodling, på fält 6 finner man en »mångbillad plog eller s. k. cultivator«, d. v. s. en harv, syftande på jordbruk, fält 7 visar en egendomlig apparat, vilket är en optisk telegraf, som han uppfann, samt fält 8 skal föreställa en ångmaskin med skorsten, troligen syftande på den s. k. eldkvarnen i Stockholm, som han anlade. Dexter hjälmprydnad är hämtad från hjärtvapnet och sinister hjälmprydnad har den optiska telegrafen omgiven av två silvervingar. Såsom sköldhållare användes två tranor,

Nr 2349 Hedin. Adlad 1902 Utdöd 1952

dexter hållande en bukett av »linblommor och vallmo« samt sinister hållande en gyllene mercuristav. Alltså tillhoppa symboliserande en mångfrestares olika aktiviteter.

Till slut synes det berättigat att omnämna det vapen, som gavs åt den siste, som i Sverige adlades, nämligen forskningsresanden Sven Hedin (nr 2344). Dennes vapen visar på ett gyllene fält en jordglob med Asien i mitten, en symbolik som knappast behöver närmare förklaras. Överst på skölden finnes en svart ginstam, varpå tre silvermusslor bredvid varandra, d. v. s. pilgrimsmusslor, utgörande en åldrig symbol för resenärer, ursprungligen ett kännetecken för pilgrimsfärder till Santiago de Compostella. Kronan på hjälmen torde få betraktas som en särskild hedersbevisning. Pilgrimsfalken, en flyttfågel, såsom hjälmprydnad är ytterligare en symbol för resenärer. Valspråket »Voluntate et labore« kan lämpligen tydas såsom »genom viljekraft och arbete«.

Fortidsdyrkelse og nationalkamp i nogle danske våbener

Af Per Hougaard

I MAGTPOLITISK henseende var 1800-tallet en modgangstid: militært, økonomisk og især territorielt reduceredes Danmark på godt 60 år fra dobbeltmonarki til lilliputstat. Når nationens selvagtelse ikke led ubodelig skade, skyldes det bl. a., at de ydre tab inspirerede til en storstilet erobring på det indre plan: genopdagelsen af vor glørværdige fortid. Digtere, kunstnere og videnskabsmænd kappedes om at levendegøre Nordens oldhistorie til opmuntring for stadigt voksende kredse i befolkningen.

Denne fortidsbegejstring kom, som det vil fremgå af nedenstående undersøgelse, også til udtryk heraldisk — endda i en sådan grad, at nogle af de fineste vidnesbyrd om tidens ånd kan findes blandt dens våbener.

1. Ved sin slægt var sagaudgiveren Skule Thorlacius knyttet til norsk-islandsk kultur. Et af de norske kongechom var således hans arvestykke, og han førte våben efter en norsk forfader: lagmand Eggert Eggertsen (Nordbagge), der adledes 1488. Runevalgsproget er fra Glælognskvida. (Prytz).

Et nært, så at sige naturligt, forhold til den nordiske oldtid fandtes allerede inden den nationale vækkelse hos de lærde islændinge, der siden 1772 havde besørget sagaudgaver for den Arnamagnæanske Kommission. Blandt disse var rektor, justitsråd Skule Thorlacius (1741—1815) temmelig fremtrædende; hans segl (fig. 1) viser da også, at han i høj grad var sig sin afstamning og kulturelle baggrund bevidst — seglomskriften består nemlig i et runeskrævet, *oldnordisk* valgsprog: ar ok frid (= frugtbarhed og fred), der menes taget fra et 1100-talsdigt ¹⁾. Ved sit indhold mere end ved sin udførelse er dette segl et værdigt minde om denne Snorre's ætling, om hvem historikeren Werlauff skrev: »I Fortolkning af Runeindskrifter var han, indtil den Tid, neppe naaet, end mindre overgaaet af nogen« ²⁾.

Anderledes vaklende over for det oldnordiske sværmeri stod, som det var at vente, klassicismens mester Thorvaldsen (1770—1844). Hans forhold til Nordens gudeverden er skildret således: »Men for Thorvaldsen selv laa denne Emnekreds meget fjernt . . . Det er bekjendt nok, at han en anden Gang, da Oehlenschläger opfordrede ham til at tænke paa Nordens Guder, undskyldte sig med, at han ikke vidste, hvad han skulle give dem paa. Den eneste Gang, Thorvaldsen rørte ved dem var, da han havde faaet Storkorset af Danne-

brog og i den Anledning skulle lave sig et Vaabenskjold til Op:hængning i Frederiksborg Slotskirke; da tegnede han en 'Thor med sin Hammer. Selve Skjoldet blev først malet og op:hængt efter hans Død«³⁾. Vaabenet (fig. 2) viser i guldfelt en hvid (marmor?) statue af Thor; valgsproget er: FRIHED OG KJÆRLIGHED TIL FÆDRENLANDET.

Thorvaldsen fik storkorset 1839, men våbenmotivet ansloges allerede tyve år tidligere, da lægen Oluf Bang lod sig inspirere af Thorvaldsens navne- og attributfællesskab med Thor. Bang forfattede (under pseudonymet Dr. Balfungo) en hyldestsang til studenternes store fest på den kgl. Skydebane 1819 — sidste vers lyder:

Vor Thorvaldsen vel kun nedstammer
Fra dem, som lød Asathors Bud,
Men bedre han bruger sin Hammer,
End fordem den hedenske Gud:
Thi tømte et Guldhorn de Fædre
Til Ære for knusende Thor,
Det bør sig vel Sønnerne, hædre
Den skabende Kunstner fra Nord!

Fra slutningsverset af Oehlenschlägers digt ved samme lejlighed kan mærkes linierne⁴⁾:

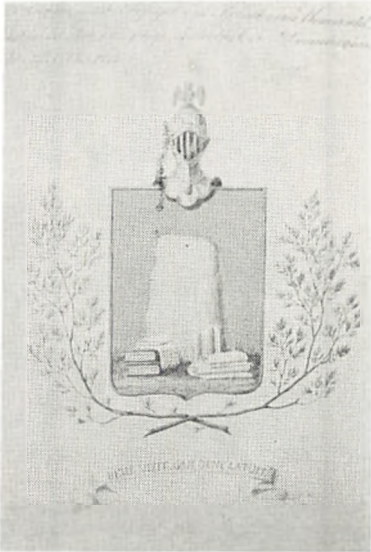
Tak, Thorvald! Tak for den Krands,
Du vandt!
Dens Blade jo dele vi alle!

Thorvaldsens våben rummer altså motiver, der af *andre* forlængst var sat i ærefuld forbindelse med hans navn. Derimod genfindes Thor og kransen ikke på Thorvaldsens medlemsskive i Det kgl. Skydeselskab — den bærer ganske vist årstallet 1819, men motivet er Thorvaldsens hammerbærende selvportrætstatue, skabt på Nysø 1839.⁵⁾

2. Bag på denne våbentegning læses: »Confereentsraad Thorvaldsens Vaaben tegnet af Kongelig Vaabenmaler, Malermester O. Larsen 1844« og: »Gave til Thorvaldsens Museum Hundredaarsdagen efter hans Fødsel 1870«. (Foto: Thorvaldsens Museum).

Thorvaldsens berettigede bemærkning om tidens manglende oldnordiske realviden blev efterhånden neutraliseret af en række fremragende forskere, som i høj grad havde statsmagtens bevågenhed: Sjøldent, eller aldrig, blev vel arkæologiens førstemand belønnet med titler og ordensdekorationer som i denne periode, og de nykomponerede ridderskjolde fyldtes med motiver fra Nordens oldtid. — Oplysende er således C. F. Wegeners sirlige og kuriøse omtale af vennen, professor C. E. Werlauffs (1781—1871) storkorsvåben fra 1853, som »tydede hen på hans antiquariske eller runologiske Studier: en Runesteen med Slutningsordene af Indskriften paa Thyra-Stenen i blaafelt, over Hjelmen en Guld-Ugle med udslagne Vinger, om Skjoldet ingen Lacinier men to korslagte Oliegrene, og som Valgsprog de Ord: Bene vixit, qui bene latuit«. Om runerne tilføjes

3. E. C. Werlauffs storkorsvåben af 1855 viser den smukke bagside af den lille Jellingsten, tegnet efter planchen i P. E. Müllers Saxo-udgave, hvis 2. bind udkom meget forsinket 1858. Med velvillig tilladelse fotograferet af Curt Clauding efter Ordenskapitlets ridderbøger, ligesom fig. 4.

det udtrykkeligt i en note, at de var valgt »uden Hensyn til Indholdet, men blot for at anbringe nogle Runer. Tegningen er taget efter P. E. Müllers Saxo, Note uberioris, ad Pag. 293. I Våbenet er Stenens naturlige Farve som rødliggraa Granit bevaret«⁹⁾ (fig. 3).

På sin medlemsskive i Det kgl. Skydeselskab fra 1844 viste Werlauff sig som den han var: bøgernes mand — han lod sit studerekammer afbilde, med skrivebordet bugnende af bøger og håndskrifter; som våbenmotiv egnede denne konkrete fremstilling sig imidlertid ikke, og Werlauff lod da bøgerne overskygge af et centralt historie-symbol: den lille Jellingsten. Dette motivvalg skyldes næppe, at

Werlauff selv i 1827 havde skrevet lidt om Jelling-stenene, men er snarere dikteret af en personlig beundring for dansk runologis grundlægger Ole Worm, hvis indsats Werlauff 1835 vurderede i en større afhandling. Om der skal lægges en egentlig militant nationalfølelse i våbenet er uvist, thi Werlauff har selv udtalt: »Erz-Patriot haver jeg aldrig været«⁷⁾, men det var i 1833, længe før den første kamp for Sønderjylland, hvor også Werlauff gav sit bidrag til den litterære krigsførelse i de »Antislesvig-holstenske Fragmenter«.

Om oprindelsen til og gyldigheden af Werlauffs motto: »den har levet vel, der har levet i skjul« oplyser historikeren Steenstrup: »Som hvid Ridder vælger han til Valgsprog Verset i Ovids tristia: bene qui latuit, bene vixit, og en vis mild Sørgmodighed, der er ham egen og som lyser ud af hans Øje, paaminder ligesom om at man skal lade ham leve i Skjul«⁸⁾.

Ligesom Werlauff var bindeleddet mellem to tidsaldres historieforskning, forenede hans våben lærd, latinsk tradition med nationalhistorisk nyorientering. Helt præget af den nordiske oldtid blev derimod våbnene for den ny arkæologis mest fremtrædende repræsentanter. Således hedder det, da museumsorganisatoren Chr. Jürgensen Thomsen (1788—1865) i 1858 ved en kongelig håndskrivelse modtog storkorset: »Til det Vaabenskjold, der om ikke Frederiksborg Slots Brand var kommen imellem, skulde have været udført for ham, havde han valgt Devisen: »FØRST SAGERNE, SAA SKRIFTERNE« og et Vaaben, der hentydede til Tredelingstanken«⁹⁾.

Også valgsproget er nu dansk; det sigter til, at grundlaget for Thomsens teori om sten-, bronze- og jernalder var oldsagerne selv, ikke litteraturen

derom. Thomsen fremsatte sine anskuelser i 1836, men, som Worsaae skriver: »I hans sidste Levetid var det ham en Sorg, at deels Ukyndighed, deels politisk Uvillie havde ledet tyske Forfattere til med Bitterhed at angribe Trædelingen og hele den danske Retning i den nyere nationale Archæologi¹⁰). Samme år som han fik storkorset, fastholdt Thomsen i et brev til arkæologkongressen i Berlin sin ophavsret til trædelingstanken, og våbenet skal derfor muligt opfattes som et yderligere forsøg på at knytte navn og teori sammen — blot virker det da ejendommeligt, at Thomsen end ikke har ladet våbenet indtegne i Ordenskapitelets ridderbog¹¹). Dets nøjagtige udseende er derfor indtil videre uoplyst.

Aner man således konfrontationen med Tyskland bag Werlauffs og Thomsens våbener, kommer det fuldgældigt til udtryk, da museumsdirektør J. J. A. Worsaae (1821—1885) i 1882 koncentrerer hele fædrelandsymbolikken i sit storkorsvåben under devisen: UDEN KAMP INGEN SEIR (fig. 4).

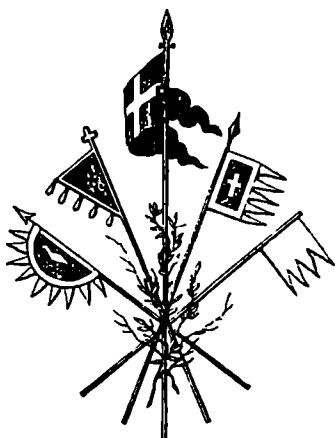
Efter at den unge Worsaae i 1844 havde tilintetgjort Finn Magnussens berømte hypotese om Bråvalla-slaget, var hans ry som debattør så stort, at udenrigsministeren i 1848 ved et hemmeligt tilbud søgte at købe hans medvirken til den ideologiske krigsførelse. Tilbuddet »hvilket jeg selvfølgelig med Uvillie blankt afslog«¹²) var lige så taktløst som unødvendigt: Worsaae kastede sig af egen drift ud i argumentationen for Sønderjyllands historiske tilknytning til det øvrige Danmark — og i hans forsøg på at hævde Danmarks kulturelle ret til guldhornene (og dermed til hele fundområdet) mærkes den drevne polemiker.

4. J. J. A. Worsaaes storkorsvåben: 1° 1639 – guldhornet i r. 2°–3° en r. rose i h., 4° 1734 – guldhornet i r.; på skjolddelingen et h. hagekors. På hjelmen ses bag en h. borg Ravnebanneret, Dannebrog som splitflag og en korsførerfane.

Ordenskapitelets ridderbøger.

I begyndelsen skænkede Worsaae nemlig ikke guldhornsrunerne megen opmærksomhed, ja, han kaldte dem i 1843 rent ud »en fremmedagtig Runeindskrift«¹³) — men op mod krigen var der grænser for, hvor »fremmedagtig« man fra dansk side kunne tillade indskriften at være. Når professor Munch fra Oslo brugte den som bevis for en forhistorisk *tysk* befolkning, måtte Worsaae tage til gemæle, skønt han ikke var sprogmænd. Selv om Munchs forklaring, skriver Worsaae 1849¹⁴), »var i enhver Henseende paalidelig, hvilket indtil Videre maa staae ved sit Værd, vilde den dog neppe bevise stort, da man ikke veed, om Guldhornet med samt Indskriften er blevet til i de

5. Worsaaes skrift »Om Danebrog« 1848 rummer forlægget for hans hjelmtegn. Worsaae omtaler Ravnebanneret som »en for de Danske fælles Erobrings- eller Krigsfane« og splitflag »der vaier til Orlogs og i alle Fæstninger«. K a m p-fanerne i hjelmtegnet passer altså til devisen:
UDEN KAMP INGEN SEIR.

gammeldanske Lande eller andetsteds«. Dette uangribelige, negative ræsonnement havde imidlertid den fejl, at det også kunne bruges mod Danmark. Heldigvis tillod Worsaaes videre studier ham i 1865 at betragte bl. a. guldrakteaterne som »en yderligere Hentydning til, at Guldhornene og de med dem overensstemmende her fundne barbariske Gjenstande nok kunde være af indenlandsk Arbeide, endskjønt de tildeels røbe en romersk Indvirkning«¹⁵⁾.

I 1866—67 bestemte runologerne Bugge og Wimmer éntydigt hornindskriften som nordisk, og Worsaae kunne omsider lade tvivlen fare og i 1881 udsende sit store tolkningsforsøg i lyset af Asa-læren — her omtales indskriften som »i en ældgammel, nordisk Sprogform«, »som strax lader formode et nordisk Arbeide«¹⁶⁾. — Mens Sønderjylland gik tabt,

vandtes guldhornene, og Worsaae kunne med fuld ret give dem den fornemste plads i sit skjold: han havde tilkæmpet sig dem.

Blev guldhornene for Worsaae et symbol på den nationale kamp, gjaldt dette ikke mindre det danske flag. Hans lærde stridsskrift »Om Danebrog« fra 1848 slutter med ordene: »idet vi kæmpe under Danebrog og for Danevirke, kæmpe vi ikke en Kamp for Danmark alene, nei! for hele Norden«. — og netop fra dette skrift stammer fanerne i våbenets hjelmtegn (fig. 5).

Mens våbenets roser og borg let forklares som en hentydning til Worsaaes kæreste hverv: direktørposten for Roseborgsamlingerne, kan det nok vække en nutidslæzers forbauselse at se et *hagekors* i våbenets midte!

Som egentlig våbenfigur var hagekorset på den tid så ualmindeligt, at selv specielt interesserede heraldikere ikke kunne påvise et eneste eksempel¹⁷⁾, og englænderen Fox-Davies affærdigede kort hagekorset som en figur, »hvis betydning og oprindelse ingen kender«¹⁸⁾. Ikke desto mindre fandtes netop på engelsk en diskussion af dette spørgsmål, nemlig i Worsaaes værk »The Industrial Arts of Denmark« fra 1882¹⁹⁾. Heri opfattede Worsaae (i modsætning til Ludwig Müller) hagekorset som tegnet for *Thor*, tordenguden. Hagekorset findes ikke på guldhornene; dets anbringelse blandt våbenfigurerne leder tanken hen på guldrakteaterne, som Worsaae var en ivrig tolker af. En ældre forfatter²⁰⁾ opfattede brakteaterne som værende »ut af noget mystisk innehåll, hvilket på samme gång det utgjorde en prydnad i prydnaden, tillika häntydde på nogonting högre och heligare« — netop dette præg har Worsaaes våben, til trods for, at også

hans modstandere senere så hagekorsset som tegn på en glørværdig fortid og førte dyrkelsen af det heroisk-nationale igennem til den yderste konsekvens.

I Worsaaes ånd var det derimod, at også guldhornssymbolikken greb om sig. Det runebeskrevne guldhorn ses således 1910 i storkorsvåbenet (fig. 6) for professor L. F. A. Wimmer (1839—1920), hvis vægtige argumentation i 1867²¹⁾ bidrog væsentligt til, at hornindskriften (og hele det sønderjydske sprogområde) anerkendtes som nordisk og ikke germansk.

Om midterfeltet i Wimmers våben skriver P. V. Glob: »Jelling problemerne må have optaget ham dybt, for i et af skjoldets felter finder man dette billede af den stenomkransede Jellingrunesten«²²⁾, og også øverste felt viser et, yngre, runemonument: Åkirkeby kirkes døbefont, som Wimmer i 1887 udgav et pragtværk om.

Ligesom Worsaae var Wimmer en frygtet stridsmand, men hvor Worsaae parerede, sårede Wimmer: »Den hadske tone, der klinger igennem hans angreb på de forsvarsløse fagfæller . . . kaster et lidt ubehageligt skær over ham som menneske og videnskabsmand«²³⁾. Hans »vranthede«²⁴⁾: UKLARHED ER UVIDENHEDENS SKALKESKJUL var derfor mere end en tom sentens — men den passer blot alt for godt på hans overlæssede våben! Der ligger en mild historisk ironi i, at den selv-sikre mand her ubevidst rammer sig selv.

Ikke desto mindre er det malplaceret, når Poul Reitzel²⁵⁾ om Wimmers våben-exlibris skriver: »Professor Wimmers Navn findes heller ikke på dette Exlibris, hvad der er barmhjertigt mod den fremragende Lærde«!

6. L. F. A. Wimmers storkorsvåben er ved en tværbjælke delt af h., hvori Åkirkeby kirkes døbefont, og b., hvori 1734-guldhornet. I tværbjælken ses Wimmers opfattelse af Jelling-mindesmærkets oprindelige udseende. Om den lille Jelling-sten skriver han i Madvig-festskriftet 1876: »At stenen fra først af har stået på Tyras høj (den store søndre høj), ikke på sin nuværende plads ved kirken, tør nemlig anses for sikkert« — og i våbenet ses netop en sten på den dextre høj. Efter Reitzel.

Thi som historisk vidnesbyrd er dette, ligesom de øvrige lærde våbener, hævet over en snæver heraldisk vurdering; de har egenverdi som led i en antikvarisk-digterisk tradition, der begyndte med Ole Worms indædte kamp for guldhornets danskhed²⁶⁾ og førte til hornromantikkenes kulmination under Genforeningsfesten 1920, hvor sønderjydernes guldhornsgave til kongen »skulde vidne om, at Sønderjylland altid havde været dansk, og om Glæden over, at det atter blev forenet med Danmark«²⁷⁾.

Noter og henvisninger

1. Fru Gytha Thorlacius Erindringer . . . tilligemed . . . Skule Thorlacius Autobiografi; udg. af Harald Prytz; København 1930, s. XI, XV.

7. Runeinteressen bredte sig også til den dannede almenhed. Seglet her tilhører landsretssagfører, justitsråd Ole Andersen (1833–1905), der som kirkeværge udgav »Frederiksberg ældre Kirkegaard« 1893. I skjoldet står HVAR SIT med yngre runer. (Frederiksberg Kirkeinspektionsarkiv, diverse sager, 1891–97).
2. E. C. Werlauff: Erindringer af mit liv (Mem. og Breve XIII); Kbh. 1910.
3. P. Johansen: Nordisk Oltid og dansk Kunst; Kbh. 1907, s. 57.
4. J. M. Thiele: Thorvaldsens Biografi, Kbh. 1851 f., II, 1 f.
5. C. Reitzel: Fortegnelse over de i Det Kongelige Kjøbenhavnske Skydeselskab; og Danske Broderskabs bevarede Medlemsskiver; Kbh. 1897, tvl. V.
6. s. XV i Wegeners fortale til: Werlauff: Om Danebrog og Danebrogsordenen; Kbh. 1872.
7. Bricka': Dansk Biograf. Lex. XVIII, 404.
8. Joh. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19'de Aarh.; Kbh. 1889, s. 123. (se: Arlaud: Bevingede Ord, 1906, s. 99).
9. Hans Kjær i: Bricka XVII, 225.
10. Aarvog f. nord. Oldk. og Historie 1866, s. 116.
11. Jeg er Ordenskapitlets chef og dets våbenmaler taknemmelig for denne oplysning og de gengivne illustrationer.
12. J. J. A. Worsaae: Af en Oldgranskers Breve 1848–1885; Kbh. 1938, s. 16.
13. J. J. A. Worsaae: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje; Kbh. 1843, s. 49.
14. J. J. A. Worsaae: Om en forhistorisk, såkaldet »tydsk« Befolkning i Danmark; 1849, s. 20.
15. J. J. A. Worsaae: Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder; Kbh. 1865, s. 64.
16. J. J. A. Worsaae: Nordens Forhistorie. Efter samtidige Mindesmærker; Kbh. 1881, s. 163.
17. Cassicourt & Paulin: L'Hermetisme dans l'Art héraldique; Paris 1907.
18. A Complete Guide to Heraldry; London 1909 (1954-udg., s. 302).
19. udg. i London 1882; s. 152.
20. J. O. Lindfors: Om Guldbracteater. Archmæologiska Anteckningar; Lund 1846, s. 11.
21. Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1867.
22. Skalk nr. 4/1969.
23. E. Moltke: Jon Skonvig og de andre runetegnere; Kbh. 1956–58, II, s. 11.
24. P. Diderichsen: Dsk. Biogr. Leksikon XXVI, 44.
25. Poul Reitzel: Danske heraldiske Exlibris; Kbh. 1943, s. 16.
26. Per Hougaard: En heraldisk guldhornsafbildning fra 1679; HT nr. 21, 1970.
27. C. Dumreicher: Genforeningen 1920, Kbh. 1920, s. 65.

Heraldica varia

T-shirts er sagen

Nej, det begyndte ikke med at skolen ville have våben. Det begyndte med at skolen til et idrætsstævne skulle bruge nogle T-shirts med et emblem på, som var let at skelne fra andre skolers mærker, og så endte det med at skolen antog emblemet som sit våben.

Før jeg går videre, må jeg hellere af hensyn til nervøse læsere indskyde, at skolen ikke har ishockey på sportsprogrammet og at scenen for begivenhederne ikke er Sverige.

Skolen hedder Vor Frue Skole. Det er en katolsk privatskole, men den er ikke alene for katolikker. Den ligger i Næstved på Sydsjælland og ejes af Redemptoristordenen. Skolen har børnehavklasse og syv adskilte klasser og er altså nærmest det man kalder en »lilleskole«. Tæt ved skolen ligger Elisabeth Søstrenes hjem, og et par af søstrene har deres gerning som lærere på skolen.

Disse T-shirts skulle som sagt forsynes med et emblem, men skolen havde ikke noget mærke, så der var sådan set frit slag.

Det er umuligt for mig nu bagefter at sige helt præcist hvordan idéen kom. Jeg havde nok Vor Frue i tankerne sådan som hun er beskrevet i Johannes' åbenbaring 12. 1: » . . en kvinde med . . månen under sine fodder og en krans af tolv stjerner på sit hoved«. Men en madonnafigur syntes jeg ikke rigtig ville være passende til en idrætsstrøje.

Så kom jeg til at tænke på at Vor Frue som himlens, havets og jordens dronning måtte have ret til tre kroner, og hvis man nu stillede dem over hinanden og satte måne og stjerner udenom i en elipseformet kreds, så kunne der måske fremkomme en smuk komposition – og det gjorde der, men jeg da selv.

Ved at indføre de tre kroner fik jeg samtidig en hentydning til Næstveds våben fra omkring 1692 til ca. 1900, som netop var i blåt felt tre guld kroner, dog stillede 2, 1 (se Heraldisk Tidsskrift nr. 6 side 267), og tillige blev det en kompliment til Elisabeth Søstrene, idet den hellige Elisabeth af Ungarn (Thüringen) som født prinsesse, gift dronning og helgeninde også havde ret til de tre kroner sådan som det er gengivet på Jan van Eycks maleri af hende fra ca. 1420, hvor hun netop holder en stabel af tre kroner i sine hænder. Maleriet befinder sig på Frick Collection i New York.

Hvis man vil gå videre i våbenets symbolik, kan man tilføje, at de hellige tre konger var de første som bragte Barnet gaver. Og stjernerne kan opfattes som en hentydning til Chr. Richardts salmelinie: »Aldrig ræd for mørkets magt, stjernerne vil lyse!« og hermed til skolens oplysende virksomhed på et kristent grundlag.

Våbenets tinkturer kom helt af sig selv og blasoneringen lyder: i blå felt tre pælvis stillede guld kroner omgivet af en kreds af tolv femtakkede sølvstjerner foroven og en liggende sølv halvmåne forneden.

Som man ser på billedet er skjoldet ikke angivet på T-shirten. Hele T-shirten er blå. Hvis våbnet gengives i skjold, så er formen oval eller elipseformet – en skjoldform, der nok i vor tid betragtes som udpræget feminin, men vist med urette (skolen er både for drenge og piger).

Det kunne være nærliggende at sammenligne dette nye skolevåben med de våbener man i middelalderen tillagde Den hellige Jomfru, men der er ikke meget at sammenligne, idet datidens heraldiske kunstnere synes at have taget deres udgangspunkt et helt andet sted i Bibelen, nemlig i Lukasevangeliet 2, 35, hvor Simeon siger til Maria: »– ja, også din egen sjæl skal et sværd gennemtrænge! – så at mange hjerters tanker skal blive åbenbare«. De våbener der komponeredes på grundlag af dette skriftsted blevet til: i blå felt et rødt hjerte med guld vinger og gennemboret af et sølv sværd med guld greb. Andre Maria-våbener viser vingede kors eller en vase med liljer – eller rettere iris-blomster – kyskhedens blomst og symbol for Den hellige Jomfru som himmeldronning.

Haxt. –

Heraldik i Hellas

Det Nationale Græske Historiske Selskab havde tidligere en heraldisk sektion, der imidlertid i 1976 etablerede sig som en selvstændig institution: Det Græske Selskab for Genealogi og Heraldik, på engelsk: »Hellenic Genealogical and Heraldic Society«, adresse: 27 Chalcocondyli Street, Athen 102.

I mere end fire hundrede år, fra o. år 1400 til ind i 1800-tallet var størstedelen af det nuværende Grækenland under tyrkisk overherredomme, og det er ikke meget genealogisk eller heraldisk materiale, der har overlevet denne periode. Der er dog dele af Grækenland, især blandt de talrige øer, hvis historie har været anderledes, og på sådanne steder findes der slet ikke så lidt af håndgribelig interesse for nutidens genealoger og heraldikere. Det gælder f. ex. de Ioniske Øer, øen Chios samt Kreta, ligesom blandt de gamle græske mindretal i udlandet, især i Istanbul og Rumænien.

Der er i dette århundrede udgivet flere heraldiske værker og våbenbøger på græsk, og der findes betydelige mængder af udgivet genealogisk og heraldisk materiale i offentlige og private arkiver, bl. a. vedrørende den store venezianske indflydelse i Grækenland.

I alle fald er interessen for heraldik så stærk, at de interesserede nu har søgt sammen i deres eget selskab. Vi heraldikere i Norden – i græske øjne måske lige så langt fra den klassiske heraldiks jagtmarker som Hellas er i vore – kan kun ønske vore græske kolleger og venner lykke til, succes og glæde i deres initiativ.

S. T. A.

Heraldisk litteratur siden sidst

Heraldik og historie

Knud Prange, Heraldik og Historie; Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger; 2. udvidede udgave; København 1977; 76 sider, 58 illustrationer. Særpris for SHS-medlemmer 65,70 dkr., bogladepris 98,50 dkr.

I et af Heraldisk Tidsskrifts allerførste numre – nærmere betegnet nr. 5, 1962, – skrev den daværende redaktør Sven Tito Achen en nydelig anmeldelse af daværende arkivar i Viborg, Knud Pranges bog, Heraldik og Historie. Nu – 16 år efter – er det faldet i min lod at anmelde den anden udvidede udgave af samme bog.

Der er løbet meget vand i stranden siden da. Sven Tito Achen blev formand for Societas Heraldica Scandinavica og har også trukket sig tilbage fra posten, men yder dog stadig dette tidsskrift, som han selv startede, uvurderlige tjenester og bidrag; Knud Prange er blevet universitetslektor og leder af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet – og formand for vort selskab, og debutanten i Heraldisk Tidsskrifts spalter er gået hen og blevet redaktør af tidsskriftet.

Disse avancementer og omrokeringer er imidlertid i denne forbindelse ret ligegyldige, og vi skal heller ikke fortabe os i filosofiske betragtninger om årsag og virkning eller over enkeltpersoners større eller mindre evne eller mulighed for at påvirke eller styre udviklingen. Vi kan blot fastslå, at Heraldik og Historie i førsteudgaven var en god bog, der imødekom et behov og stimulerede en interesse – ellers var bogen vel heller ikke blevet udsolgt og Knud Prange ikke opfordret til at skrive en anden udgave.

I tilgift hertil kan vi nu konstatere, at en sammenligning af de to udgaver giver et interessant billede af udviklingen på flere fronter indenfor dansk heraldik i den forløbne tid.

En af de få ting, der næsten er uændret i den nye udgave, er sideantallet. Men i betragtning af at bogens format nærmest er

fordoblet, så vil det i realiteten sige, at stofmængden er væsentlig forøget.

Sigiet er også stadig det samme. Bogen henvender sig primært til historikere og historisk interesserede med det glade budskab om, at heraldikken i mange tilfælde kan løse problemerne for dem, og at heraldikken slet ikke er nogen okkult videnskab.

Men forfatteren har forbedret sine sigtemidler og samtidig mere end for gjort sig klart, hvem det er, han sigter mod.

Det indledende kapitel om hvad heraldik er, har fået en klædelig ny make-up. Nuancerne i sproget ændres forbløffende hurtigt og forfatteren er opmærksom på det. Formen er strammet. Han undervurderer ikke sine læsere.

Vi er glædet over i dateringsproblematikken. Forfatteren synes ikke særlig begejstret for Jan Ranecks skjoldtypologiske skema, men foretrækker seglværkerne, selv om han indrømmer at usikkerhedsmomenterne er store.

Så begynder andre problemer at dukke op, og de belyses med eksempler. Man har manipuleret ved altertavlen i Sønder Kirkeby kirke, men en heraldiker gennemskuer nummeret med de ombyggede våbenskjolde. En elfenbensæske på Egeskov driller. Ægteparret, hvis våbener ses på æsken, stemmer ikke tidsmæssigt med æskens stil, og skjoldformen komplicerer problemet yderligere. Forfatteren hæfter sig ved skjoldens »tre-delte underkant« som han daterer til 1530'erne ved sammenligning med segl. Havde han i stedet sammenlignet med våbnet på dåbsfadet i Ønslev kirke (se Heraldisk Tidsskrift nr. 31, side 55) var han kommet til 1618; men – indrømmet – det havde ikke lost eller lettet på dateringsproblemet.

Illustrationen på side 25 er et godt og lærerigt eksempel på genbrug af en gravsten. Måske var stenen kommet bedre til sin ret, hvis man havde vendt billedet om.

Det følgende eksempel er spændende. En kiste bærer både adelige våbener og skjolde med monogrammer. Skarpsindigt afslører

forfatteren i bogstavligste forstand både våbenernes og kistens rette sammenhæng.

Vi kigger ind på Det kongelige Biblioteks håndskriftsafdeling og bliver indirekte gjort opmærksom på, at vi i allerhøjeste grad savner en pendant til Achen og Rostocks fortrinlige Dansk heraldisk Bibliografi, et katalog over manuskripter og andre ikke trykte heraldiske samlinger og våbenbøger i vore biblioteker og arkiver.

Systematisk og dog næsten umærkeligt føres vi gennem alle tænkelige og måske også enkelte utænkelige problemstillinger. Oftest kan heraldikeren træde hjælpende til, enkelte gange må han melde pas – indtil videre. Men den heraldiske forskning går stadig fremad, og med nye metoder og nye hjælpemidler er opklaringsprocenten stigende.

I eksemplet og tegningen på side 62 er der en dum fejl. Jeg siger det lige ud, for det er min fejl. På skitsen har jeg tegnet initialerne CH. AG hvor der rettelig, som man kan se det i Sven Tito Achens Danske Adelsvåben, side 25, skulle have stået CH. AS.

Illustrationerne er ellers store og gode, måske lige med undtagelse af numrene 34 og 36. Det er mig komplet umuligt at få øje på et par fugle i disse mørke fotografier efter segl. Det er lidt uheldigt for forfatteren. Meningen med billederne er nemlig at vise hvor meget bedre og pålideligere fotografier er fremfor tegninger. Principielt er vi ikke uenige, men en forudsætning må så være absolut 1. klasses fotografier med rigtig belysning skråt fra overste venstre hjørne. Og endnu bedre er det med fotografier af indfarvede afstøbninger af segl. Det burde have været nævnt og eventuelt demonstreret med et par billeder.

Litteraturlisten er ikke bare en opremsning af forfatternavne og bogtitler, men en hel lille studievjledning med mange gode tips om de forskellige standardværkers indhold, fortrin og mangler.

Bogen afsluttes med en illustrationsfortegnelse og 81 noter, hvoraf en fjerdedel indeholder henvisninger til Heraldisk Tidsskrift.

Med den anden udvidede udgave af Knud Pranges Heraldik og Historie har vi fået en bog, der på een og samme tid er let læst og dog tankevækkende – spændende uden at være nogen knaldroman – instruktiv uden at virke pædagogisk – kortfattet og dog med et væld af oplysninger.

En god bog er blevet endnu bedre.

Haxt. –

Burke's store rode

Burke's Royal Families of the World; Volume I; Europe and Latin America; redigeret af Hugh Montgomery-Massingberd; Burke's Peerage Ltd., London 1977; 32 + 594 sider. Pris: Pd. 26.00 i shirtingsbind, men kan muligvis endnu også fås i »kongelig« luxusudgave til Pd. 117.00 direkte fra forlaget (56 Walton Street, London SW 3, 1 RB, England).

I 1826 udgav John Burke, der var af gammel irsk slægt, Dictionary of the Peerage in England, Ireland and Scotland. Et værk der siden da er udkommet i mere end hundrede udgaver.

Navnlig efter at John Burke's son, Sir Bernard Burke i 1848 ved faderens død havde overtaget »The Peerage« udviklede værket sig til at blive et mønster og forbillede for hele den europæiske adelsårbogslitteratur.

Ved siden af »The Peerage« fremkom med tiden en række andre genealogiske og heraldiske værker blandt hvilke kan nævnes Burke's Landed Gentry (i tre bind) og Burke's General Armory, der begge ligesom »The Peerage« stadig er i handelen i reviderede udgaver.

Efter Sir Bernard Burke's død i 1892 er forlagsvirksomheden videreført i de bedste traditioner af blandt andre den kendte heraldiske forfatter Leslie Gilbert Pinc.

I 1977 kunne det allerede længe hæderkronede forlag smykke sig med ikke blot endnu en laurbærkrans, men med et halvt hundrede kongelige kroner!

Der er tale om udsendelsen af første bind af Burke's Royal Families of the World, bindet der omfatter de kongelige og fyrstelige familier i Europa og Latinamerika.

Der skal ikke megen fantasi til at forestille sig hvilket mojsommeligt kæmpearbejde det må have været at samle, a jourføre, ordne og redigere materialet til dette værk, men at det også skulle være forbundet med direkte fare faldt vel ingen ind. Ifølge det meget fornøjelige forord var situationen imidlertid den, at redaktionen under arbejdet ofte blev modt med sabrelslående trusler om retsforfølgelse og andre represalier fra ikke længere regerende fyrstehuse. Problemet var som regel dette: hvem i slægten har mest ret til at arve den stadig fjernere trone? – Redaktionen har klaret sig pænt igennem kriserne og nøjes i bogen med så upartisk som muligt at notere stillingen mellem de stridende slægtsgrene.

Indledningen må De endelig ikke springe over. Her har man samlet eksempler på overraskende, morsomme, kuriøse, gribende og barokke oplysninger fra stamtavlerne og biografierne. Lad os bare nævne, at Richard Nixon lidt uventet figurerer under det albanske kongehus – ganske vist kun i en fodnote.

Fra indledningen kommer vi til vejledningen i bogens brug. Læs også den grundigt, ellers kan det være svært at finde rundt i det digre værks tallose slægtstavler.

Den følgende forkortelsesliste er naturligvis nyttig, men generelt må det siges, at forkortelserne er anvendt med nænsom hånd, og de er logisk formulerede, så man næsten altid umiddelbart kan gætte sig til, hvad en forkortelse betyder.

Derefter har vi seks sider med landkort. Her ser vi klart hvor storhertugdømmet Baden lå op til 1914, Wallachiets placering i det sydlige Rumænien, og at Morea i grove træk svarer til det vi i skolen lærte hed Peloponnes og så videre.

Så – efter 32 siders opvarmning – kan vi gå i gang med selve bogen, og her præsenteres vi for den samlede ekspertise fra genealogen David Williamson, historikeren Mark Bence-Jones og biografikeren Hugo Vickers assisteret af et panel på et dusin specialister.

Det har naturligvis været recensenten umuligt at tage kontrol på, om alle de tusinder og atter tusinder af oplysninger nu også er korrekte; men ved tilfældighedernes spil kan vi foretage en enkelt lille stikprøve: En bekendt har en sølvmedaille som han, efter at være gået forgæves på biblioteket og hos en monthandler, gerne vil have nærmere bestemt. Opgaven er let løst selv uden brug af lup. Det var en bryllupsmedaille fra kronprins Frederiks (VII) andet ægteskab i 1841, som Thorvaldsen har leveret bagsiden til. Går vi lidt mere i detaljer, rejser der sig imidlertid et spørgsmål: hvad hed bruden egentlig?

På medaillen står der CAROLINA PRINC: MECAPOLIT. – Slår vi op i Politikens Danmarkshistorie, Hvornår skete det? 1. udgave 1955, så får vi på side 346 at vide, at hun hed Caroline Mathilde af Mecklenburg-Strelitz, og på planchen side 348–349 figurerer hun som en af Danmarks dronninger, skont parret blev skilt to år for Frederik VII blev konge. Tvivlen på oplysningernes nøjagtighed begynder at nage, og for at dulme dem iler vi til boghandlerven og indkøber Politikens, Danmarkshistoriens hvornår skete det, 7. udgave 1977. Her ser

vi til vor forundring på side 390 at prinsessen nu hedder Mariane og at hun stadig, men dog under sit nye navn, figurerer på planchen side 392–393 som en af Danmarks dronninger. Så griber vi den ellers så gode gamle store Salmonsens, og her i bind VIII på side 839 ser vi at hun hed Charlotte Mariane! – Nu kan det være nok, tænker vi, og slår op i Burke's Royal Families på side 69, hvor vi ser, at prinsessen hed Caroline Charlotte Marianne – med Caroline som kaldenavn. For en sikkerheds skyld slår vi efter i Burke's på side 238 under Mecklenburg-Strelitz, og her hedder hun også Caroline Charlotte Marianne. Selv om dette måske kommer ind under begrebet pindchuggeri, selv om dette at arveprinsessen også hed Caroline, måske kan have medført ændring i kronprinsens kaldenavn, og selv om der ikke er foretaget særlig grundig efterforskning i sagen – hvilket overlades til læserne – så tyder meget dog på, at Burke's scorede flest point i prøven – endda på udebane.

Denne lille test skal naturligvis ikke forlede os til tro, at Burke's er usjælbart, men at stave Skovvej med dobbelt-w så det bliver til Skowej er svært at bebrejde en britte, og brøleren med at Elefantordenen blev oprettet under Christian VIII i 1462 har formentlig været så grov at selv redaktoren Hugh Montgomery-Massingberd slet ikke har fået øje på den i korrektoren.

Er nu alt og alle med? Nej, enkelte fyrstehuse er udeladt blandt andet fordi de er uddøde, hvilket sikkert gælder huset Carolath, hvis sidste medlem, en kvinde, vist døde i Norge for en lille snes år siden. Men slår vi efter i indexet finder vi dog et par Carolath'er indgiftede i andre fyrstehuse.

Paverne og Maltescrordenens stormestre er heller ikke med. For pavernes vedkommende påtænker forlaget at udsende en særlig bog i en ikke alt for fjern fremtid.

Mærkeligt nok synes den i Sverige endnu blomstrende byzantinske fyrsteslægt Cantacuzino at have forbigået redaktionens opmærksomhed. Eller kan det tænkes, at Tyrkiet regnes for hørende til Asien? – som først vil blive præsenteret i bind II, der er under forberedelse.

Selvfølgelig er der også heraldik i bogen. Henved et halvt hundrede aktuelle våbener for så at sige alle regerende og tidligere regerende kejsere, konge- og fyrstehuse i Europa og Latinamerika er med. Kun de titulære fyrstehuse under det tysk-romerske kejserrige er uden våbengengivelser.

Redaktionens heraldiske rådgiver er ikke hentet fra College of Arms. Det er den spanske Don Victor Franco-De Baux, der vil være kendt også af skandinaviske deltagere i de internationale heraldiske kongresser som en kyndig heraldiker, hvis viden om kontinental heraldik auktionsfirmaerne Sotheby og Christie iøvrigt har vidst at drage nytte af.

Våbentegningerne er nydelige, minutiøst udførte af T. A. Keith-Hill. De er uden skjoldholdere og våbentelte og alle i samme skjoldform, men en vis traditionelt bestemt variation af kronerne er tilstræbt. Om disse kroner måske snarere burde have hvilet på skjoldene fremfor – som tilfældet – at svæve lavt over dem, kan vel diskuteres. Det er ikke den store fængslende eller spændstige våbenkunst, men det er præcis hvad man har brug for i et pålideligt opslagsværk. Og hvor ellers finder man alle disse våbener samlet i et bind i dag?

Har man bare haft bogen hos sig en uges tid, begriber man næsten ikke, hvordan man tidligere kunne klare sig uden den.

Haxt. –

»Vaaben-Konsten«

Tidsskriftets redaktor har i et københavnsk antikvariat fundet et morsomt ældre håndskrift af udpræget heraldisk interesse og med vanlig iver og samlerglæde ikke alene erhvervet det, men også ladet det optrykke i facsimile til glæde for ligesindede.

»Vaaben-Konsten« er blevet en virkelig nydelig lille bog på 75 sider med letlæselig håndskrift og papir og tryk i topklasse.

Hvad er så »Vaaben-Konsten«?

Umiddelbart ser det ud til at være manuskriptet til en dansk heraldik, som – hvis man skal tage forordets antagelse af alderen – ca. 1730–1751 – for gode varer – ville være blevet Danmarks første!

Nok er teksten på dansk, men forfatteren henviser flere gange til »Trier« og ser man rigtig efter, viser det sig at være en næsten ordret oversættelse af Johan Wolfgang Trier: *Einleitung zu der Wapen-Kunst*, udgivet i Leipzig 1714, med udgaver i 1729 og 1744, ligesom også tegningerne stort set stammer herfra.

Jeg skriver »stort set« med vilje, for manuskriptet er ikke »bare« en oversættelse af Trier, men tydeligvis bearbejdet med danske læsere for øje; f. ex. findes ca. tre

sider, der ikke findes hos Trier, om det »Kongelige danske Hof«, specielt om de embedsmænd, der dér varetager de funktioner, som ved andre hoffer varetages af herolderne, der ikke findes ved det danske Hof. I kapitel II »Om Vaabeners Beskaffenhed« findes i flere af de fra Trier citerede afsnit indført beskrivelser af danske våbener f. ex. det grevelige Knuthske, det Lenthe af Adelaerske, Løvenørn, samt lange passager om Elefantordenens elefant, Gullands våben m. m. Ligeledes er kapitel III »Om Vaabeners Feld« og kapitel IV »Om Vaabeners Tincturer« spækket med henvisninger til danske forhold. Det 5. og sidste kapitel »Om de ledige Vaaben« d. v. s. våbener uden skjoldfigurer er ret kort, men de fire eksempler, der gives, er alle danske: Bild, Lange, Krabbe og Godske. Bogen slutter ret brat lidt inde i kapitel 5 og sandsynligvis har planen været at oversætte og bearbejde hele første halvdel af Trier, der omhandler generel heraldik – men uvist af hvilken grund er arbejdet gået i stå her!

Dette var i korthed lidt om bogens indhold og tilbage står så et stort spørgsmål: Hvem er forfatteren? Og hvornår er det skrevet? Eet er sikkert: det kan ikke være skrevet før 1727, for forfatteren nævner Lenthe af Adlaer-våbenet, for hvilket patentet blev givet i 1727. Resten bliver foreløbig mere eller mindre gætværk. Hidtidige forsøg på at identificere skriften har været uden resultat, men man har da lov at håbe på, at den nydelige og interessante lille bog må vinde udbredelse blandt så mange heraldikere, historikere, arkivfolk o. a., at der en skønne dag er en læser, der falder over løsningen på gåden!

Bogen koster d. kr. 35,00 og tilsendes portofrit fra Georg Christensens Boghandel, Axeltorv 10, 4700 Næstved.

O. R.

Heraldisk monografi

Friherre Gotthard von Knorring, Vårt Slæktvapen – en återblick på det Knorr – Knorringska familjevapnets tillblivelsehistoria; Släktföreningen von Knorring, Helsingfors 1977; 16 sider, 50 illustrationer, hvoraf 5 i farver. Tilsendt af Friherre Gotthard von Knorring, Mörttäsvägen 29 D, 56 Helsingfors-Drumsö, Finland.

På fint kridret papir præsenteres vi for en besynderlig lille figurs historie fra 1200-tallets slutning og op til sommeren 1977.

Gennem de talrige illustrationer følger vi figurens opvækst og udvikling. Figurens »arme« er til at begynde med spinkle og kantede, senere bliver de runde og buttede eller s-formede, enkelte gange deformeret de til afstumpede tappe. Man aner fra starten, at figuren har en tredje dimension, men vi får aldrig lov til at se den fra siden eller ryggen. Først er figuren slank om taillen, men så bliver den kegleformet, og en enkelt gang tykmavet. Somme tider er figuren omgivet af stjerner, 2, 3 eller 5.

Man kommer til at holde af denne lille fyr, der næsten som nogle kendte tegnefilmsfigurer kan antage forskellige former; men vi kan nu bedst lide ham i hans ældste udformning.

Det er fantastisk, og det ville aldrig være sket for bare en snes år siden, at man behandlede en enkelt våbenfigur sådan uden straks at kaste sig ud i vidtløftige og romantiske fantasier over, hvad figuren mon egentlig forestiller eller symboliserer.

For von Knorring er dette spørgsmål om ikke betydningsløst så dog sekundært. Hans lille monografi er hermed blevet et fint skoleeksempel på nutidig heraldisk forskning.

Først på allersidste side i heftet er der håb for sentimentale slægtninge og andre utidigt nyfigne læsere: en slægtsbog er under udarbejdelse, og i den vil figurens identitet blive afsløret.

Hæft.-

Braunschweig

Arnold Rabbow: »Braunschweigisches Wapenbuch. Die Wapen der Gemeinden und Ortsteile in den Stadt- und Landkreisen...«, 130 sider med 236 våbener i farver, Pressehaus Eckensberger & Co., Braunschweig 1977. Pris: hæftet DM 13.80.

SHS-medlem Arnold Rabbow har tidligere udgivet en storartet bog om politiske symboler, omtalt i Heraldisk Tidsskrift nr. 24, 1971, side 182. I 1976 og 1977 skrev han en lang række avisartikler om Braunschweigs kommunevåbener, som lokalt vakte stor interesse og nu foreligger i bogform.

Af de 236 våbener bogen behandler – for både nuværende og nedlagte kommuner – går et enkelt så langt tilbage som det næsten er muligt for et kommunalt våben at gå. Det er staden Braunschweigs oprejste

løve (rød i hvidt felt), bevaret i segl fra 1231. Et par dusin andre våbener er fra de følgende 700 år, nemlig op til nazismens sejr i 1933, men det store flertal er skabt efter Anden Verdenskrig, især i 1960'erne.

De bestanddele sådanne unge våbener består af kan imidlertid meget vel gå langt tilbage. Adskillige figurer fra områdets gamle adels- eller klostervåbener – skråbjælker og ruder, stenbukke, vildsvin, svaner og fremfor alt løver – lever videre i den moderne kommuneheraldik. Dette gælder i endnu højere grad det gamle hertughus' våbenmærker: 10 våbener indeholder den hvide »Sachsenross«, sachsernes gamle folkevåben, som i 1361 blev annekteret af den braschweigiske hertug. Ca. 20 varierer Braunschweigs to gående gule løver i rødt (en brisur af Englands våben, via en engelsk prinsesse), og næsten 30 Lüneburgs oprejste blå løve mellem røde hjerter i gult felt, som gennem Valdemar den Stores datter Helene, gift med Vilhelm af Lüneburg, kan føres tilbage til Danmarks kongevåben.

I det hele taget er flertallet af våbenmærkerne meget traditionelle: vandmøllehjul, sværd, aks, plojtern, egeblade, bispestave, borge, bjergværkshamre, osv. Enkelte, mere originale figurer er ikke alle heraldisk lige velykkede: en grubclampe, en aspergesplante, en døbefont, et ølkrus, en kokkehue, en vugge, en nissemand. Wennerode har (bl. a.) en meget smal skråbjælke, udformet som et stykke pigtråd. Kommunen støder op til grænsen til Østtyskland.

Forfatterens ledsagende tekster er udførlige, somme tider næsten snaksomme, men heldigvis undertiden skrevet med et smil. Byen Wolfsburgs våben, skabt i 1947, kalder han jordens kendetteste byvåben! I Wolfsburg ligger nemlig Volkswagen-fabrikkerne, byens talende våben (ulv + borg) er fabriksmærke for bilerne herfra og sidder følgelig midt på rattet i hver eneste Folkevogn i verden.

Det mest perspektivrige i bogen er den store politiske betydning Arnold Rabbow tilmåler kommunalheraldikken. Han ser den som en demokratisk manifestation, et udtryk for det kommunale selvstyre og den aktive medborgerånd, der er fundamentet for det demokratiske opbyggede samfund og den demokratiske stat. Kommunevåbenet er et symbol for demokratiet! I den forbindelse peger han på, hvorledes de nazistiske myndigheder mellem 1933 og 1945 tilside-satte Tysklands gamle byvåbener, på det nærmeste standsede for alle nye kommune-

våbener, og direkte undertrykte de tyske landsvåbener. Lokalt og folkeligt betinget heraldik måtte ikke tage opmærksomheden fra den nazistiske stats- og partiheraldik. S. T. A.

Heraldik i Eksjö

Jan-Eric Olsson: »Vapensköldar i Eksjö stad«, 16 sider med ca. 20 illustrationer, Eifels Boktryckeri AB, Eksjö 1976, pris: Skr. 12 inkl. moms.

»Ovan ingången till stadshuset sitter en metallsköld med Eksjö vapen«. Så konkret begynder bibliotekar og SHS-medlem Jan-Eric Olsson denne lille bog om sin hjemstads heraldik, og i samme omsvøbsfri stil fortsætter han til bogens sidste sætning: »Nu gällande lag om rikets vapen är från 1908. En utredning från 1966 om rikets vapen och flagga medförde aldrig någon ny lagstiftning«.

Eksjö ligger i Småland, mellem Jönköping og Østersøkylen. Byen har ca. 11.000 indbyggere og er ingenlunde et af verdens heraldiske centre. Det spilder Jan-Eric Olsson imidlertid ikke tiden med at græde over. I stedet observerer han hvad der faktisk findes i byen af heraldisk interesse: på offentlige bygninger og indeni, på monumenter, i kirken, på skilte osv., og det viser sig at være slet ikke så lidt, når man bruger øjnene. Hvad han finder præsenterer han derefter med gode, klare billeder og god, klar tekst, dels om det rent heraldiske, dels om lokalhistoriske, righistoriske, genealogiske og andre omstændigheder som har betydning i sammenhængen.

Her er Eksjös eget våben, en grøn og i sølv felt, i flere udgaver, fra ungdom-naturalisme til den moderne stilisering. Her er landskabets våben, Smålands løve med armbrøst, her er herredets våben og våbenet for Eksjös finske venskabsby, Karhula. Her er, i Eksjö kirke, en række begravningsvåbener, for slægter som Klencke, Stiernspetz, Lillienstrahl, Brucc, Ehrenbielke og Ulfspærre, hvis heraldiske tilhøre – hjelmfigurer, våbenkappe, skjoldholdere – blasoneres og forklæres. Her er statslig heraldik, for postværket, for politien, for Norra Smålands Regemente og for Göta Ingenjörregemente m. m. Og her er naturligvis selve rigets våben, i flere udgaver, helt fra 1400-tallet (på stadshuset) til i dag.

Ikke mindst om Sveriges tre kroner får man ypperlig besked, hvilket ikke er mær-

keligt, for her er Jan-Eric Olsson ekspert. I 1969 udarbejdede han en »trebytygs«-afhandling, »Teorierna om ursprunget till riksvapnets tre kronor«, med referater af de enkelte teorier, fra Olaus Magnus til Gunnar Scheffer opimod tyve, og en vurderende »Sammanfattning«.

Noget helt specielt for bogen er, at den ikke indskrænker sig til statens »rene« heraldik, men også kommer ind på andre statslige symboler, postens horn, politiets fasses-emblema, ingeniörregimentets Nordstjerne, med særdeles interessante oplysninger herom, som i alle fald anmelderen ikke mindes at være stødt på før.

I al sin knaphed er den lille bog et beundringsværdigt arbejde, ikke blot i sit indhold, men også i sin holdning: for den som kan se, er der heraldik alle vegne! Det er ikke for meget sagt at den udgør et værdifuldt bidrag til vores skandinaviske heraldiske litteratur. Ikke blot som en glimrende introduktion til heraldikken for alle som bor i Eksjö eller har ærinde dér, men også som et eksempel til efterfølgelse for nordiske heraldikere andetsteds: Gak hen og gør ligeså!

S. T. A.

Stil og form

Carl Alexander von Volborth: »Das Wapen, Stil und Form«, 178 sider med godt 200 tegninger i sort. C. A. Starke Verlag, Postfach 310, 625 Limburg/Lahn, Vesttyskland. Pris: indb. i læred DM 17.50.

Carl Alexander von Volborth er grafisk kunstner og tillige en meget kyndig heraldiker som – i modsætning til de fleste andre – interesserer sig for hele heraldikken, den russiske såvel som den irske, den sydamerikanske ikke mindre end hans hjemlige tyske. Han har skrevet og illustreret en række bøger om heraldik, hvoraf den mest udbredte utvivlsomt er »Alverdens heraldik i farver« (Politikens Forlag 1972, se Heraldisk Tidsskrift nr. 26, 1972, side 280), der siden også er kommet på bl. a. engelsk og tysk.

Nu har von Volborth udsendt en ny bog, om den side af heraldikken der optager ham mest, og som han kan udtale sig om med størst autoritet: den kunstneriske og stilmæssige side. Bogen er vistnok især udarbejdet for andre kunstnere (grafikere, illustratører, arkitekter) som vejledning og

måske ligefrem som en samling skabeloner eller forlæg, men den er af værdi for enhver med heraldiske interesser, både fordi det er en smuk bog, og fordi den indeholder mange præcise og væsentlige iagttagelser.

Tegningerne er alle i sort streg, sådan som Volborth foretrækker det (skønt han i forordet hævder, at farven i et våben er »unclerlässlich notwendig«!) og som han gør så godt. Det er smukke, tydelige gengivelser af autentiske, karakteristiske forbilleder fra forskellige epoker og lande. Ikke så få af dem vil man i øvrigt genkende fra »Alverdens heraldik«.

Hertil knytter sig udførlige tekster til de enkelte tegninger, og som indledninger til hvert af bogens fem hovedafsnit: Det gotiske våben, Renæssance våbenet, Våbnet i barokken, rokokoen, klassicismen og empiren, Vor tids våbenformer, samt Noget om stats- og stadsvåbener. Til afslutning en række regler, bygget på selvsyn og erfaringer. »Zur Darstellung eines Wappens«: om damascering, hjelm, hjelmlæde, kroner, skjoldformer, skjoldholdere, motto, våbenkappe, ordener m. m. Og endelig en lille naturliste.

Volborth har et skarpt øje for de karakteristiske drag i heraldikkens stilmæssige forvandlinger og for andre modnæssige og nationale særheder. Han holder dem fast i sine illustrationer og opsummerer sine observationer i hvert afsnits koncentrerede »Zusammenfassung«. Bare en detalje som hans påvisning af at symmetri i heraldik er en renæssance-opfindelse! Jo, også for den erfarne heraldiker er der noget at lære her. Eksemplerne er hentet fra hele Europa, også adskillige fra Norden.

S. T. A.

Seglværker i reprodugave

Thiset og Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. til 17. århundrede. Uændret reprotryk af Henry Petersen: Danske adelige sigiller fra det 13. og 14. århundrede (1897) og Anders Thiset: Danske adelige sigiller fra det 15., 16. og 17. århundrede (1905). 436 sider. Dansk Historisk Håndbogsforlag, København 1977. 1.050 kr. De to seglværker fås også hver for sig. Henry Petersen pris: 470 kr. A. Thiset pris: 790 kr. + moms og forsendelse.

Med den foreliggende reprodugave af Henry Petersens og Anders Thisets værker fra omkring århundredeskiftet om danske

adelige segl fra 1200–1600-tallet er det påny blevet muligt for den heraldisk interesserede på forholdsvis bekvem måde at gøre sig bekendt med en væsentlig del af den danske adelsheraldik i den form, hvori den i samtiden kom almindeligst til udtryk. Henry Petersens sigilværk har længe været svært at opdrive antikvarisk, mens man indtil for nylig i Rigsarkivet har kunnet erhverve Thisets segludgave i løse ark for et meget ringe beløb.

Det er naturligt at spørge, om en uændret reprodugave nu er videnskabeligt forsvarlig ud fra en vurdering af værkernes udvalgskriterier og det seglmateriale, der måtte være dukket op i tiden efter værkernes første udgivelse. Henry Petersen medtager i sit arbejde (1200–1300-tallet), der blev udgivet af Thiset, ikke segl brugt af adelige i kirkens tjeneste, fordi de allerede fandtes i hans værk om gejstlige sigiller, og heller ikke segl brugt af adelen i byerne, da disse efter hans plan skulle udsendes i et særligt bind sammen med byseglene. Noget værk i denne form er imidlertid aldrig kommet. I øvrigt satte Henry Petersen en meget snæver social grænse, så kun decideret adelige segl fandt plads i hans sigilværk. Thiset skelnede ikke i sin udgave (1400–1600-tallet) mellem land og by eller gejstlig og ikke-gejstlig tilknytning, men medtager principielt alle påtrufne segl, for så vidt de er heraldiske, således også segl, der ikke med sikkerhed kan henføres til adelige. Bomærkesegl er helt forbigået, og sådanne træffes heller ikke i Henry Petersens udvalg. Der er ingen grund til at tvivle på, at navnlig Rigsarkivets indhold af segl i meget stor udstrækning – begrænset af de opstillede udvalgs-kriterier – afspejles i de to pioners segludgaver, omend man i hvert fald ikke for 1600-tallets vedkommende kan gå ud fra, at registreringen er komplet. Når reprodugavens forord fastslår, at Thiset gengiver samtlige segl i Rigsarkivet, er det i nogen grad udtryk for en misforståelse af, hvad Thiset selv definerer som sit undersøgelsesfelt, idet de af ham nævnte samlinger ikke omfatter samtlige arkivfunds. Derimod kan man med temmelig stor sikkerhed gå ud fra, at stort set alle under breve hængende segl i Riksarkivet er med i udgaven. Der vil uden tvivl kunne findes mange påtrykte segl, som ikke figurerer i sigilværket. Heraldisk set er dette dog af mindre betydning, da sikkert alle våbenvarianter er repræsenteret i det publicerede materiale. Allerede præsentationen af de principper for udvælgelse, som de to gamle segludgaver

opererer med, gør det vist let at få øje på svaghederne. Det havde tjent den kulturhistoriske interesse bedre, hvis de sociale og formelle grænser havde været videre. Der findes nemlig borgerlige heraldiske segl fra både 1200- og 1300-tallet og adslige segl med bomærker. Det kan derfor ikke undre, at sigillografiske specialstudier har kunnet fremdrage supplerende materiale både i form af våben- og bomærkesegl (se Allan gjort i løbet af dette århundrede bragt en Tønnesen: Helsingørs bomærker (1968) og HT nr. 3, 50 og 34). Desuden har jordfund del seglstamper for dagen (se f. eks. HT nr. 36), hvorved vort kendskab til middelalderlige adslssegel er blevet noget udvidet, men antallet af nyfundne segl er dog ikke overvældende stort. Det drejer sig højst om en snes stykker. De to seglværkers systematik adskiller sig ret væsentligt fra hinanden, idet Henry Petersen ordner seglene kronologisk, hvilket er en noget tvivlsom metode, mens Thiset anvender et heraldisk ordningsprincip, hvad der normalt vil forekomme betydeligt mere relevant og praktisk. Det heraldiske index foruden personregisteret i hvert værk gør dog begge udgaver brugbare ud fra flere synsvinkler. En heraldisk ordnet akkumulering af alle kendte middelaldersegel havde teknisk set næppe været umulig at publicere på grundlag af de ældre udgavers afbildninger, omend en sammenstilling af disse og eventuelt suppleret med fotografier af nyfundne segl på grund af den uensartede reproduktionsteknik nok ikke havde givet noget kønt resultat, rent bortset fra, at omkostningerne og dermed prisen var blevet endnu højere.

En nøgtern bedømmelse af Henry Petersens og Thisets værker kan trods alle indvendinger ikke frakende dem karakter af at være grundlæggende i en grad, der gør en genudgivelse af dem i deres foreliggende form rimelig.

Reproudgaven er fremstillet i et noget mindre format end de to originaludgaver. Derved fremtræder de gengivne segl ikke længere i naturlig størrelse, og det er set fra et strengt sigillografisk synspunkt en ulempe. Den almindelige bruger vil dog sikkert være tilfreds med det mere håndterlige format. Foto- og trykketeknisk ville det i øvrigt næppe have været umuligt at bibeholde seglgengivelserne i naturlig størrelse selv ved et mindre format, hvis der reproduceredes færre segl pr. side. E. Rondahls segltegninger fra Henry Petersens værk er i reproudgaven fuldt tilfredsstillende gengivet, og fraværet af den gule dækfarve vækker ikke noget savn. Desværre er planche XXXIV reproduceret efter et fejltrykt forlæg, hvor seglenes indbyrdes rækkefølge og adskillige numre er forkerte. Nr. 687 skal rettes til 688, 692 til 698, 693 til 697, 697 til 694, 698 til 700, 701 til 695, 703 til 701, 704 til 709, 705 til 704, 706 til 703, 707 til 706, 708 til 710, 710 til 707, 711 til 708. Gengivelserne af tegningerne fra Thisets seglværk kan ikke måle sig med originaludgavens i tydelighed. De heraldiske figurer fremtræder i flere tilfælde meget svagt, og en del omskrifter kan slet ikke læses.

Man kunne have forventet en noget fyldigere og mere forstandig indledende kommentar til reproudgaven, end tilfældet er. I stedet har udgiveren, forlagsredaktør Henning Jensen, Dansk Historisk Håndbogsforlag, forsynet udgaven med et forord, der er en blanding af reklame og bristende sagskundskab. Sprogligt er de to sider ingen større nydelse. Det er direkte forkert, når det hævdes, at reproduktionerne i Thisets værk er fotografiske gengivelser af de originale segl. Der er udelukkende tale om tegninger, som i øvrigt for en stor del er Thisets egne.

Nils G. Bartholdy.

Finsk heraldik i nutiden

»Finsk heraldik i nutiden« er titlen på en udstilling, som inden for det seneste halve år har været vist tre steder i Norden. Det første var på Københavns rådhus 13.–22. oktober 1977, hvor den åbnedes af Finlands præsident Urho Kekkonen og Dronning Margrethe. Anden gang var i Riksarkivet i Helsingfors, fra 28. december 1977 til 28. januar 1978. Og tredje gang var i Åbo stads historiska museum på Åbo Slott fra 10. marts til 9. april 1978.

Udstillingen var arrangeret af Heraldisk Selskab og Heraldiska Sällskapet i Finland, sidstnævnte med alle Finlands ypperste heraldikere bag sig. En repræsentant for hvert selskab, Tom Bergroth fra Åbo og Nils Bartholdy fra København, stod for selve organiseringen, iscenesættelsen og lanceringen af udstillingerne, et meget krævende arbejde, som de skilte sig perfekt fra. Alt var parat til tiden, alt var som det skulle være. Det ene skulle åbenbart svare til det andet, og det gjorde det!

Det var nemlig en cnestående god udstilling, en heraldisk inspiration – anden, eller tredje, gang man så den, ikke mindre end første.

Her var Finlands eget våben, sat i verden i 1580'erne i en skikkelse som aldrig er overgået. Vi så dets udvikling, hvordan udformningen af det efterhånden forfaldt, og hvordan det blev heraldisk genfødt i vor tid.

Her var Finlands flag, ikke blot det vi alle kender i dag, men, i tegninger eller i fysiske eksempler, de ca. 40 udkast til et finsk flag, som man har kendskab til fra 1800-tallet og 1900-tallets begyndelse op til Finlands selvstændighed i 1917.

Her var militær heraldik, regimentsmærker og faner. Her var slægtsheraldik, bl.a. i cxibris, gamle våbener og nykomponerede. Her var våbener for finske Elefantriddere og storkors af Dannebrog. Her var flag og faner, standere og bordflag for kommuner, korporationer og foreninger.

Her var eksempler på heraldikkens anvendelse på mønter og medaljer, pengesedler, frimærker og anden brugsgrafik, i reklame, som udsmykning, i borgmesterkæder og i en af udstillingens sensationer: feltmår-

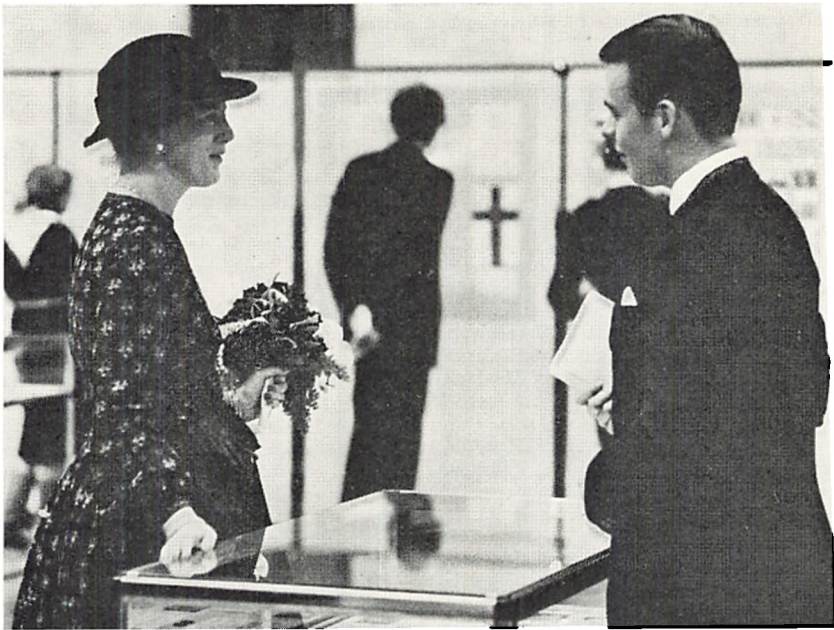
skal Mannerheims marskalstav. En særlig afdeling illustrerede hvorledes motiver fra Finlands våben – løve, roser, sværd og krumsabel – indgik i finske ordensdekorationer.

Måske dens mest frapperende del af udstillingen præsenterede den finske kommunalheraldik. Finland er vistnok det eneste land i verden, hvor samtlige kommuner har våben. Flertallet af dem er skabt efter Anden Verdenskrig. I løbet af ti år udformedes 550 våbener, med andre ord i gennemsnit 55 om året, mere end ét hver uge! I sig selv er dette imponerende, men hertil kan føjes, at disse våbener, heraldisk set, formodentlig er den bedste nationale gruppe kommunevåbener i verden.

Udstillingen viste hvorledes de finske heraldikere havde søgt, og fundet, ny heraldisk næring i deres lands fauna og flora, og tillige i dets bygdeliv lige til dettes ydmygste brugsgenstande. Hvorledes de havde haft mod og selvtillid til at hente figurer herfra, og evne til at uddrage sådanne figurers heraldiske essens, og hvorledes de, netop ved at være utraditionelle, havde fornyet og styrket den heraldiske tradition. At se disse kommunevåbener var som en række heraldiske saltvandsindsprøjtninger.

Det allermost stimulerende og berigende var måske de udkast udstillingen viste, hvor man, næsten skridt for skridt, kunne følge hvorledes kunstneren fra den evt. ret banale begyndelse efterhånden »forkortede« og sublimerede sin idé til han nåede det færdige, bevingede resultat. Der var våbener, og ikke kun kommunevåbener, som tog vejret fra en. Ikke fordi de var uspekulerede, men fordi de var det modsatte.

Også udstillingens katalog var noget for sig. I stedet for, nr. for nr., at kommentere de udstillede ting, havde man valgt at belyse udstillingens emner i samlede redegørelser. Nils Bartholdy skrev ildnende om »Finsk heraldik – udtryksform og inspirationskilde« og Tom Bergroth om de finske ordensinsignier (som han også holdt foredrag om i Heraldisk Selskabs Københavnsafdeling) samt om den finske heraldik på mønter og pengesedler, frimærker og mø-

Ved udstillingens åbning på Københavns rådhus blev dronning Margrethe II vist rundt af Tom Bergroth. – Foto: Jorgen Schiottz, Aktuelt.

daljer. De to ankermand i finsk heraldik Olof Eriksson og Gustaf von Numers skrev den ene om Firma- og institutionsmærker, den anden om Slægtsvåbener og våben-exlibris. Og endelig tegnede Carol Hedberg sig for tre artikler: om Finlands kommunevåbener, om Finlands statsvåben og om Finlands flag, hvoraf især de to sidstnævnte er noget af det ypperligst – glimrende informeret, glimrende tænkt, glimrende formuleret – som er skrevet om disse betydningsfulde emner.

Hæftet slutter med korte biografier af ti kunstnere, som har hovedæren for »finsk heraldik i nutiden«, både udstillingen og den virkelighed den kaster lys over: de seneste 30 års eruption af heraldisk talent i Finland. Lad os slutte med denne hæders-tavle: Robert de Caluwé, Gunnar Clément, Olof Eriksson, Ahti Hammar, Carol Hedberg, Björn Ole Heinonen, Kaj Kajander, Aarno Liuksiala, Gustaf von Numers, Tapio Vallioja.

S. T. A.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af Societas Heraldica Scandinavica, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 80, eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemst gennem dansk postgiro 11 23 74, Societas Heraldica Scandinavica, c/o arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 2, 3, 9, 13, 16, 20 og 27 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit: Til og med nr. 30, pr. stk. Dkr. 10. – For alle 22 numre til og med nr. 30: Dkr. 200. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. – Fra og med nr. 34, pr. stk. Dkr. 40.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark.

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F.

Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge.

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark.

Kontorchef Gustaf von Numbers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland.

Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige.

Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F.

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København F.

Kommendör Rutger Croneborg, Thulehem 56, 223 67 Lund, Sverige.

Colonel Charles M. Hansen, 25 Rodeo Ave, 22, Sausalito, Californien 94965, USA.

Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark.

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark.

Kammerherre C. G. U. Scheffer, Karlavägen 94, 115 22 Stockholm.

Geoffrey Weston, c/o The Times, New Printing House Square, Gray's Inn Road, London WC1X 8EZ.

Heraldisk Selskabs styrelse:

Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.

Arkitekt Kurt Clauding, Azaleavej 26, 2500 Valby, Danmark (kasserer).

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark.

Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo.

Universitetslektor, mag. art. Knud Prange, Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj, Danmark (formand).

Fil dr Jan Rancke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige.

Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær).

Hovrättsrådet Bo Tennberg, Skolhusgatan 38 A 12, 65120 Vasa 12, Finland.

Antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F.